การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4[1]

A study of Architectural Design of Vihara for Reclining Buddha in the Early Rattanakosin Period to King Rama IV

สิริเดช วังกรานต์

Siridate Wangkran

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Department of Arts and related fields, Faculty of Architecture, Silpakorn University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีสมมติฐานว่าวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ในบริเวณภาคกลางของไทยที่ชนชั้นนำสร้างหรือปฏิสังขรณ์นั้นมีการออกแบบสถาปัตยกรรมที่เฉพาะตัว โดยใช้วิธีการสืบสวนความหมายของวิหารพระนอน, คติ ความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวของ และพัฒนาการของผังวัดที่มีวิหารพระนอนเป็นองค์ประกอบ สรุปเป็นบทบาทและการออกแบบสถาปัตยกรรมวิหารพระนอน 3 แบบ คือ

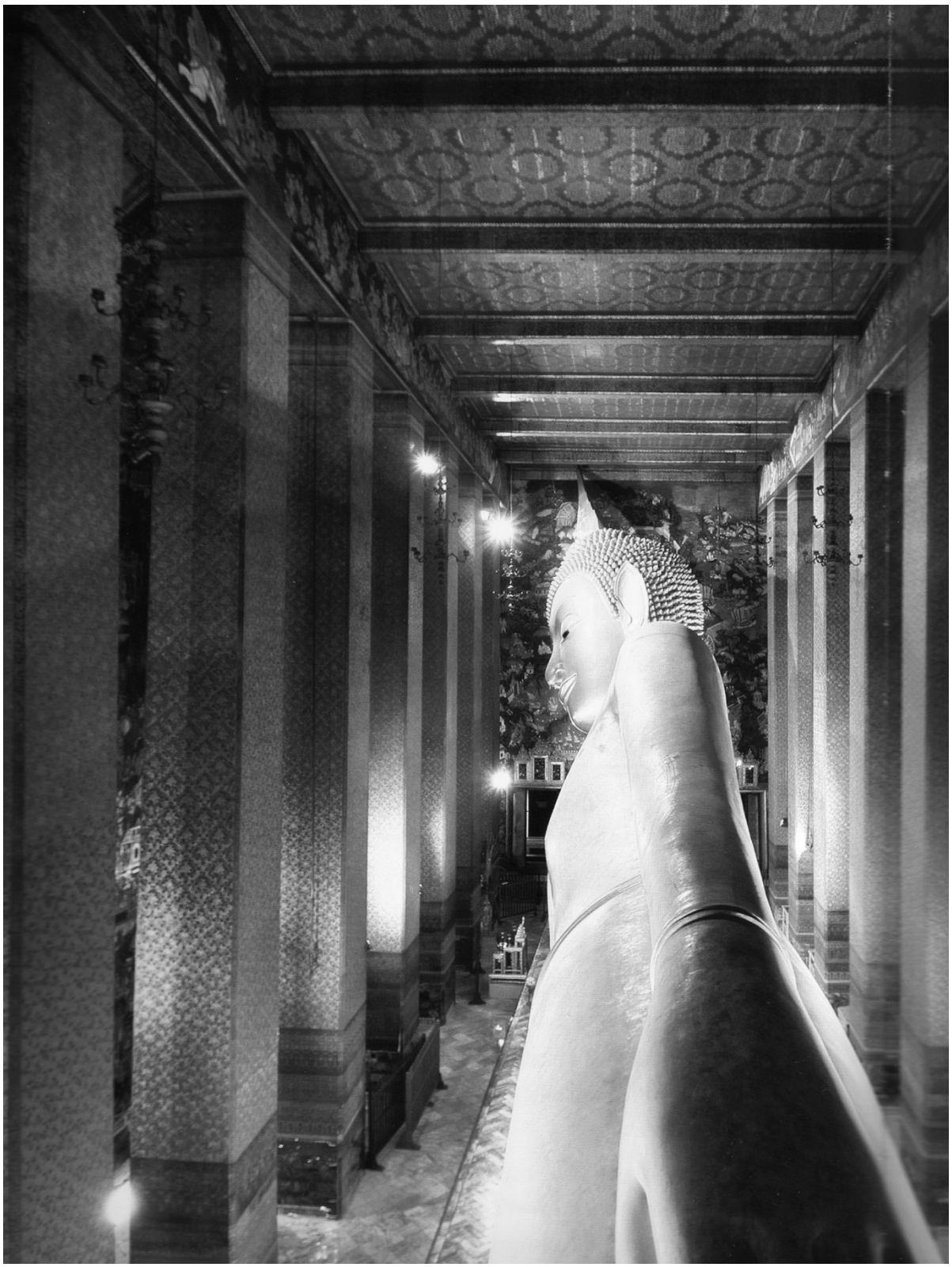
1. วิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบย่อย” ของวัด และสร้างในคติพระคันธกุฎี มีการสร้างสถาปัตยกรรมให้รับกับจินตภาพแบบมนุษย์ของพระพุทธเจ้า

2. วิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบสำคัญ” ของผังวัด และสร้างในคติมหาบุรุษลักษณะ มีการสร้างสถาปัตยกรรมให้รับจินตภาพแบบเหนือจริงของพระพุทธเจ้า

3. วิหารที่มี “พระนอนประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปปางอื่น ๆ” และเป็นอาคารซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบรอง” ของผังวัดสมัยรัชกาลที่ 4 และสร้างในคติบริโภคเจดีย์ มีการสร้างสถาปัตยกรรมให้รับกับจินตภาพแบบมนุษย์ของพระพุทธเจ้าของรัชกาลที่ 4

หน้าตรงข้าม **:** ภายในวิหารพระนอน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ที่มา **:** พระราชเวที, บรรณาธิการ, *วิหารพระนอนวัดโพธิ์* (กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2549),

ส่วนการก่อรูปของวิหารพระนอนทั้งหมดนั้นล้วนคำนึงถึงการรับรู้ด้วยสายตา ทั้งการมองจากภายนอกเข้าสู่พระนอนภายในอาคาร และการมองจากภายในอาคารออกไปสู่ภายนอก ดังที่มีการกำหนดลักษณะฐานชุกชี, เสาในประธานและช่องเปิด ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นการเน้นบทบาทหน้าที่วิหารพระนอนในผังเขตพุทธาวาสของวัด

คำสำคัญ : วิหารพระนอนปางสีหไสยา, แนวความคิด, การออกแบบสถาปัตยกรรม

Abstracts

This paper studies about Viharas for Reclining Buddha in the early Rattanakosin period to King Rama IV in the central part of Thailand. It focuses on their architectural uniqueness of the Viharas, built or renovated by Siamese elites. The paper examines the meaning of Viharas for Reclining Buddha, concepts and beliefs relevant to their architectural formation, and their plannings and locations in monastery compounds. According to the scope of this research, three characteristics of the Viharas concerned in this study can be observed here.

1. Vihara for Reclining Buddha in the early Rattanakosin period as a subordinate element in its monastery compound. Its design characteristic is related to the concept of realistic Buddha**.**

2. Vihara for Reclining Buddha in the early Rattanakosin period as a key element in its monastery compound. Its design characteristic is related to the concept of surrealistic Buddha.

3. Vihara for Reclining Buddha in King Rama IV period, as a secondary element designed according to *Paribhogacetiya* belief. Its design characteristic is related to the concept of realistic Buddha under King Rama IV period**.**

In terms of perception, the design leads visitor's view to the Buddha directly both from outside and from inside the monastery area. This can be also observed in the architectural elements of the Viharas particularly the building's base, columns and voids designed as to reinforce the roles and function of Viharas of Reclining Buddha.

Keywords : Vihara for Reclining Buddha, Concept, Architectural Design

บทนำ

วิหารพระนอนปางสีหไสยาเป็นอาคารที่มีความพิเศษในการจัดวางพื้นที่เพราะพระพุทธรูปนอนประดิษฐานในลักษณะที่ทอดองค์ไปในทางยาว[2] ต่างจากพระพุทธรูปปางอื่น ๆ ทั่วไปที่ประดิษฐานในทางตั้ง อีกทั้งคติความเชื่อเกี่ยวกับพระนอนปางสีหไสยาที่ปรากฏในวรรณกรรมและศิลปกรรมทางพุทธศาสนานิกายเถรวาทนั้นมีเนื้อหาและเหตุการณ์เฉพาะตัว ซึ่งในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ปรากฏวิหารพระนอนที่ชนชั้นนำสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ในบริเวณวัฒนธรรมภาคกลางของประเทศไทยหลายแห่งที่ปัจจุบันยังคงสภาพดี เป็นองค์ประกอบสำคัญของผังเขตพุทธาวาสวัดหลายแห่ง อีกทั้งมีคุณค่าและลักษณะเฉพาะบางประการทางสถาปัตยกรรม โดยการศึกษาที่ผ่านมานั้นสามารถแบ่งเป็นกลุ่มการศึกษาต่าง ๆ 4 กลุ่ม ได้แก่ เรื่องพระพุทธเจ้าและพุทธประวัติ, เรื่องพระพุทธรูปนอนปางสีหไสยาและรูปเคารพที่เกี่ยวข้อง, เรื่องวิหารพระนอนปางสีหไสยา และศิลปะ สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้อง และเรื่องวิหารพระนอนปางสีหไสยาในฐานะองค์ประกอบของผังวัด

โดยการศึกษาที่ผ่านมานั้นมีความเห็นที่ขัดแย้งกัน ที่สำคัญ เช่น กรณีพระนอนปางสีหไสยา วัดราชโอรส ที่ถูกอธิบายว่าเป็นพระนอนปางปรินิพพานโดยเชื่อมโยงกับเจดีย์รายรอบพระวิหารว่าสื่อถึงอดีตพุทธเจ้า 28 พระองค์ตามคตินิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานนี้ขัดแย้งกับหลักฐานทางกายภาพที่เจดีย์รายมีทั้งหมด 32 องค์[3] อีกความเห็นหนึ่งอธิบายว่าพระวิหารแห่งนี้สร้างเพื่อถวายสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระราชมารดาในรัชกาลที่ 3 โดยพระนอนเป็นปางพระพุทธรูปประจำวันอังคารและหน้าบันมีรูปไก่ ซึ่งถูกสันนิษฐานว่าแทนปีระกาอันตรงกับวันและปีประสูติของสมเด็จพระศรีสุลาไลย[4] อย่างไรก็ดีข้อสันนิษฐานนี้ขัดแย้งกับวันประสูติตามพระราชพงศาวดารที่ว่า “ประสูติ ณ วันจันทร์เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำปีขาลโทศกศักราช 1132”[5] ในกรณีของพระนอนวัดพระเชตุพนฯ มีความเห็นที่หลากหลาย ได้แก่ วัชรี วัชรสินธุ์ ให้ความเห็นว่าเป็นพระนอนปางปรินิพพานตัวแทนหนึ่งของบริโภคเจดีย์ในผังบริเวณของวัด[6] พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ) ให้ความเห็นว่าเป็นพระนอนปางโปรดอสุรินทราหู เพราะมีขนาดใหญ่[7] ซึ่งการสร้างศิลปกรรมตามคติความเชื่อนี้มีมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายดังปรากฏในโคลงเรื่องการชะลอพระพุทธไสยาสน์จำนวน ๖๙ บทวัดป่าโมก ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ[8] ส่วนเสมอชัย พูลสุวรรณให้

ความเห็นว่าวิหารพระนอนแห่งนี้เป็นตัวแทนลังกาทวีปในผังบริเวณของวัดที่แสดงเขาพระสุเมรุ ชมพูทวีป ลังกาทวีป และนรกภูมิ ดังที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง[9] อย่างไรก็ตามขนาดพระนอนที่มีขนาดใหญ่นั้นสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ได้ให้ความเห็นในแง่สุนทรียภาพและการรับรู้ทางกายภาพว่า “พระนอนองค์ใหญ่ ๆ นั้น เพื่อให้เหนองค์พระเด่นเท่านั้นเอง”[10] ส่วนในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนของสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งเป็นเอกสารร่วมสมัย ได้กล่าวถึงการสร้างวิหารพระนอนวัดพระเชตุพนฯ ว่าสร้างตามอย่างพระอุโบสถ โดยสร้างพระนอนให้เหมาะสมกับขนาดพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นมา และสร้างวิหารครอบให้ระยะขนาดสัดส่วนที่ส่งเสริมความงามให้กับพระนอน[11]

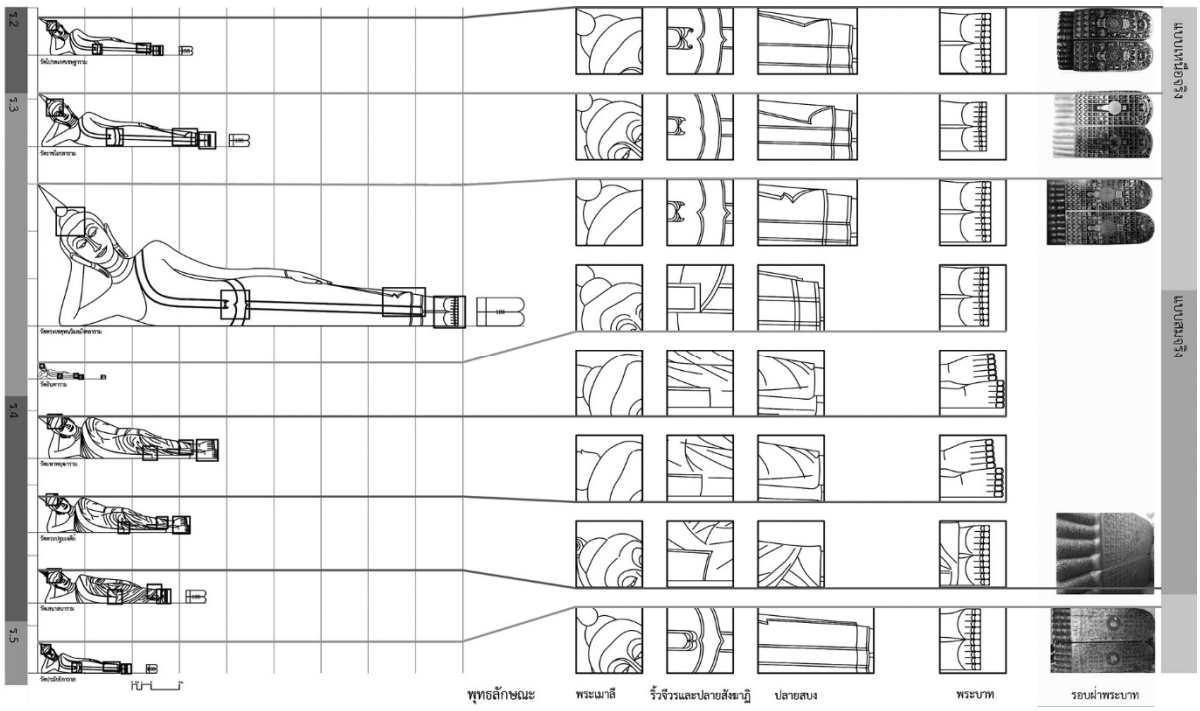
นอกจากนั้นการศึกษาเกี่ยวกับวิหารพระนอนปางสีหไสยานิยมศึกษาแยกเป็นพระพุทธรูปนอนปางสีหไสยาเรื่องหนึ่งในสายวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ และการศึกษาเรื่องรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระวิหารเป็นอีกเรื่องหนึ่งในสายวิชาสถาปัตยกรรม ยังไม่มีการศึกษาพระวิหารและพระนอนปางสีหไสยา “รวมกัน” นำมาสู่ประเด็นคำถามที่ว่า “วิหารพระนอนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 อาจจะมีการออกแบบสถาปัตยกรรมบางประการที่มีความเฉพาะตัวมากกว่าจะเป็นเพียงพระวิหารที่คลุมพระพุทธรูปนอน” ดังที่บทความนี้จะนำเสนอวิธีการศึกษาบทบาทหน้าที่และการออกแบบวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยดังกล่าวในบริเวณพื้นที่ภาคกลางของไทยที่ชนชั้นนำของสยามสร้างหรือปฏิสังขรณ์ โดยเริ่มจากการอธิบายความหมายของพระนอนปางสีหไสยาที่ปรากฏในวรรณกรรมพร้อม ๆ กับยกตัวอย่างศิลปกรรมประกอบ แล้วจึงกล่าวถึงวิหารพระนอนปางสีหไสยาที่ปรากฏในวัฒนธรรมภาคกลางของไทยสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ ก่อนจะนำเข้าสู่เรื่องประวัติศาสตร์, รูปแบบ, บทบาท, ความหมาย และการออกแบบสถาปัตยกรรมวิหารพระนอนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4

พระนอนปางสีหไสยาในวรรณกรรมและศิลปกรรม

พระนอนปางสีหไสยาคือ การนอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ตอนตรัสรู้จนถึงปรินิพพาน[12] ปรากฏหลักฐานแรกเริ่มใน *วรรณกรรม* ที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนา 2 ชิ้น นั่นคือพระไตรปิฎกและพระอรรถกถา และปรากฏสืบเนื่องในเอกสารรุ่นถัดมาจนในสมัยรัตนโกสินทร์ เอกสารทั้งสองรวมไปถึงฎีกาและอนุฎีกานั้นได้รับการชำระอีกครั้งหนึ่ง โดยการอุปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งถือเป็นการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 9 ของพุทธศาสนา นิกายเถรวาท นอกจากนั้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ยังปรากฏคติความเชื่อเกี่ยวกับพระนอนปางสีหไสยาในเอกสารที่ถูกแต่งและแปลหลายชิ้น ดังเช่น สังคีติยวงศ์ แต่งโดยสมเด็จพระวันรัต (วัดพระเชตุ-

พนฯ) เมื่อ พ.ศ. 2332, มหาวงศ์ แปลเป็นภาษาไทยโดย พระยาธรรมปโรหิต เมื่อ พ.ศ. 2339, ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา แต่งโดยพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เมื่อ พ.ศ. 2345, ชินกาลมาลินี แปลโดยพระยาพจนาพิมล ในสมัยรัชกาลที่ 1, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาคที่ 2, ปฐมสมโพธิกถาแต่งโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อ พ.ศ. 2392 ฯลฯ ซึ่งเอกสารทั้งหมดล้วนมีเนื้อความคล้อยตามความในพระไตรปิฎกและพระอรรถกถาอันเป็นคัมภีร์ต้นธาร โดยพระนอนปางสีหไสยานั้นเป็น 1 ในการนอน 4 อย่างที่เรียกว่า แบบสีหไสยา หรือ ตถาคตไสยา เป็นการนอนแบบผู้มีสติ[13] ซึ่งมี *พุทธลักษณะ* คือ “ปูลาดผ้าสังฆาฏิเป็น 4 ชั้น สำเร็จสีหไสยาสน์ด้วยพระปรัสเบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงมนสิการสัญญาในอันเสด็จลุกขึ้น”[14] ปรากฏในพุทธประวัติตอนต่าง ๆ ซึ่งวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนามีบทบาทในการเป็นคัมภีร์สำหรับตีความสร้างสรรค์ขึ้นมาเป็น *งานศิลปกรรม* พระนอนปางสีหไสยา ทั้งใน *ชั้นต้น* ก่อนจะพัฒนาการเป็นรูปแบบศิลปกรรมสมัยต่าง ๆ และใน *ชั้นรอง* คัมภีร์จะถูกตีความ สร้างสรรค์ *ซ้ำ* และ *ซ้อน* ลงไปอีกครั้งในช่วงเวลาต่าง ๆ บนพัฒนาการของงานศิลปกรรมพระนอนปางสีหไสยาของ *สกุลช่าง* ต่างๆ

ในวัฒนธรรมภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ปรากฏศิลปกรรมทั้งแบบประติมากรรมและจิตรกรรมเป็นแบบพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่กับที่หรือแบบเคลื่อนย้ายได้ และที่เป็นประติมากรรมลอยตัวหรือนูนต่ำ มีทั้งที่ประดิษฐานในอาคารหรือกลางแจ้งหรือที่อื่น ๆ โดยรูปแบบทางศิลปกรรมสกุลช่างนั้นจะมีลักษณะเทคนิคการก่อสร้างและพุทธลักษณะที่ต่างกัน ซึ่งโดยสังเขปศิลปกรรมพระนอนปางสีหไสยาในบริเวณวัฒนธรรมภาคกลางของประเทศไทย นิยมสร้างด้วยวัสดุหลักที่หลากหลาย เช่น จำหลักหิน, สำริด, ก่ออิฐถือปูน โดยเฉพาะก่ออิฐถือปูนเป็นวัสดุหลักที่นิยมสร้างพระนอนตั้งแต่ขนาดกลางไปจนถึงขนาดใหญ่ ส่วนในแง่พุทธลักษณะนั้นมีพื้นฐานทางกายภาพคล้ายกันคือ นอนตะแคงขวา พระเศียรหนุนบนพระเขนย พระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายทาบบนพระเพลา พระบาทวางซ้อนกัน (ต่างจากเนื้อความคัมภีร์ที่ว่าซ้อนพระบาทเหลื่อมกัน) หากแต่ในแง่รายละเอียดต่างกัน โดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความเห็นว่า พระนอนปางสีหไสยาที่พระเศียรหนุนบนพระเขนยราบ และพระหัตถ์ขวาที่ประคองพระเศียร พระกรยื่นมาข้างหน้าค่อนข้างมากนั้น มีลักษณะคล้ายกับพระนอนปางสีหไสยาในอินเดีย (รวมถึงในลังกาและพุกาม) นอกจากนั้นพระองค์ยังเห็นว่าลักษณะดังกล่าวต่างจากที่นิยมในสมัยอยุธยาถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่พระเศียรหนุนบนพระเขนยราบและพระหัตถ์ขวาที่ประคองพระเศียรพระกรตั้ง[15] อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 4 ความนิยมพระนอนปางสีหไสยาที่มีพุทธลักษณะของการวางพระเศียรและพระหัตถ์คล้ายแบบอินเดีย ลังกา ฯลฯ ยังปรากฏแพร่หลาย

ตารางแสดงพุทธลักษณะของพระนอนปางสีหไสยา สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-5

เช่นกัน นอกจากนั้นในสมัยนี้ยังมีการเปลี่ยนพุทธลักษณะพระบาทให้วางเหลื่อมกัน (ตรงกับเนื้อความในคัมภีร์) นิยมทำการครองผ้าไตรเป็นริ้ว ไม่นิยมลวดลายมงคล 108 ที่ฝ่าพระบาท ซึ่งพุทธลักษณะทั้งหมดดังกล่าวต่างจากพระนอนในสมัยก่อนหน้าที่นิยมสร้างพระบาทวางตั้งฉากสนิทกัน, ทำลวดลายมงคล 108 ที่ฝ่าพระบาท นิยมการครองผ้าไตรแบบแนบเนื้อเช่นสมัยอยุธยาถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ส่วนพุทธลักษณะที่สำคัญอีกแบบคือ พระพุทธรูปปางสีหไสยาทรงเครื่อง ซึ่งพบไม่มากนักในบริเวณวัฒนธรรมภาคกลางของประเทศไทย ที่พบเป็นองค์สำคัญอยู่กลางพระนครศรีอยุธยา อยู่ในช่วงอายุสมัยอยุธยา คือ พระนอนขนาดใหญ่ ขนาดยาวประมาณ 42 เมตร ที่วัดโลกยสุธาราม

ในแง่ความหมายรูปแบบทางศิลปะ คำอธิบายที่ทราบกันโดยทั่วไป คือ พระนอนปางสีหไสยาโดยเฉพาะที่มีขนาดใหญ่นั้น เดิมมีพุทธลักษณะแบบเหนือจริง เน้นแสดงมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะแบบประเพณีนิยมที่ปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยาถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 4 พระพุทธรูปมีลักษณะเป็นมนุษย์และ *สมจริง* มากขึ้น ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดเป็นไปตามทัศนะของรัชกาลที่ 4 รวมถึงเจ้านายต่าง ๆ หลายท่านที่เน้นความถูกต้องของพุทธวจนะบวกกับอิทธิพลแนวความคิดแบบวิทยาศาสตร์ของวัฒนธรรมตะวันตก

อย่างไรก็ตามพุทธลักษณะหรือรูปแบบทางศิลปะก็ยังอธิบายความหมายได้ไม่ชัดเจน จำเป็นต้องพิจารณาจากบริบทของพระนอนประกอบ เช่น ทิศทางการวางพระนอน, ประติมากรรมประกอบโดยรอบ, จิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องประกอบ, จารึกที่อธิบายความหมายพระนอนองค์นั้น ๆ ฯลฯ ซึ่งจากการสืบค้นขั้นต้นพบว่า ความหมายในพุทธประวัติที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้นมีทั้งหมด 4 ตอน และมีการสร้างเป็นศิลปกรรมพระนอนปางสีหไสยาแสดงตอนต่าง ๆ อย่างชัดเจนหลายองค์ ดังอธิบายและยกตัวอย่างต่อไปนี้

1. พระนอนปางสีหไสยาตอนดำเนินพุทธกิจประจำวัน[16] เป็นตอนที่มักมีการพรรณนาอย่าง *สมจริง* ดังความว่า

> เสด็จเข้าไปสู่หอประชุม ประทับนั่งพิงเสากลาง ทรงผินพระพักตร์ตรงทิศบูรพา แม้ภิกษุสงฆ์ชำระเท้าแล้ว เข้าไปสู่หอประชุม แล้วนั่งพิงฝาด้านหลังทิศปัจจิม ผินหน้าไปทางทิศบูรพาแวดล้อมพระผู้มีพระภาค ส่วนพวกเจ้าศากยะ ชำระพระบาทแล้วเสด็จเข้าไปสู่หอประชุม ประทับนั่งเป็นแถวพิงฝาด้านทิศบูรพา ผินพักตร์ไปทางทิศปัจจิม แวดล้อมพระผู้มีพระภาค...พระผู้มีพระภาคโปรดให้ปูลาดผ้าสังฆาฏิเป็น ๔ ชั้น สำเร็จสีหไสยาสน์ ด้วยพระปรัสเบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงมนสิการสัญญาในอันเสด็จลุกขึ้น[17]

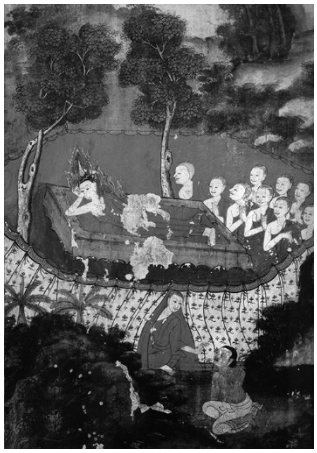
หรือครั้งที่พระอานนท์รำพึงถึงการดำเนินพุทธกิจประจำวันของพระพุทธเจ้า ณ พระคันธกุฎีหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว[18] ที่สำคัญคือ พระนอนในตอนนี้มีการวางทิศที่แตกต่างจากตอนปรินิพพานอยู่อย่างชัดเจน คือ พระองค์ทรงหันพระเศียรไปทางทิศใต้, หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก อันเป็นคติที่น่าจะสืบทอดไปสู่ *“ทิศเบื้องหัวนอน”* ในสมัยสุโขทัย โดยศิลปกรรมพระนอนปางสีหไสยาที่สร้างตามความหมายนี้มักปรากฏคันธกุฎีหรือพระวิหารเป็นบริบทสำคัญสำหรับเป็นที่ประทับ เช่น พระพุทธรูปปางสีหไสยาในเก๋งจีน ที่ศาลาทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระวิหาร วัดสุทัศน-เทพวราราม, พระพุทธรูปปางสีหไสยา ซึ่งมีจิตรกรรมภาพเครื่องเรือนเครื่องใช้รายรอบ ที่วิหารราย วัดอินทาราม

ซ้าย **:** พระนอนปางสีหไสยาภายในศาลาทิศ วัดสุทัศน์ กรุงเทพฯ
ขวา **:** พระนอนปางสีหไสยาภายในวิหารราย วัดอินทาราม กรุงเทพฯ

2. พระนอนปางสีหไสยาตอนปรินิพพาน เป็นตอนที่มักมีการพรรณนาอย่าง *เหนือจริง* ดังความว่า

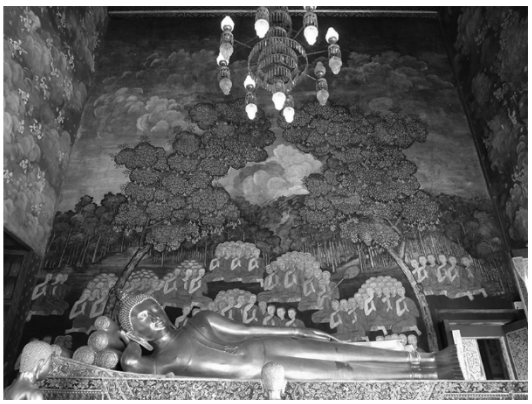
> พื้นแผ่นพสุธาอันหนาแน่นได้ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ก็กัมปนาทหวั่นไหวจลาจล มหาสมุทรก็ตีฟองนองระลอก เขาพระสุเมรุก็เอนอ่อน น้อมอุตตมังคะเศียร...ดาวหางก็ขึ้นมามากกว่าร้อยกว่าพัน อุกกาบาตก็ตกลงมากกว่าร้อยกว่าพัน ดอกมณฑาปาริชาติบนสวรรค์ก็ตกลงมาเกลื่อนกลาดท้องอากาศนี้ก็อื้ออึงไปด้วยเสียงทิพยดุริยางดนตรี...ครึกครื้นไปในห้องนภากาศเวหา...เทพยดาบรรดาที่อยู่ในหมื่นจักรวาลนี้ก็ชวนกันมาสักการะบูชาสมเด็จพระสรรเพ็ชญพุทธเจ้าเมื่อเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน...พระองค์บรรทมอยู่เหนือพระแท่นหว่างนางรังทั้งคู่ครั้งนั้น พระองค์ทรงเปล่งพระรัศมี ๖ ประการให้โอภาสออกจากพระองค์ส่องสว่างกระจ่างแจ้งแสงพระรัศมีนั้นจับเอาไม้รังทั้งคู่ ไม้รังทั้งคู่นั้นก็ดูงามประหลาด[19]

บน : จิตรกรรมตอนปรินิพพานที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ กรุงเทพฯ
ที่มา : อภิวันทน์ อดุลยพิเชฏฐ์, *จิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555), 76.

โดยศิลปกรรมพระนอนปางสีหไสยาที่สร้างตามความหมายนี้มักปรากฏต้นรังหรือสาละคู่, พระแท่น, ดอกมณฑารพร่วง, เหล่าสาวก เป็นบริบทสำคัญ เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนปรินิพพานที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์, พระพุทธรูปปางปรินิพพานขนาดเล็กซึ่งมีต้นรังคู่ตั้งระหว่างหัวและท้ายพระแท่นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, พระพุทธรูปปางปรินิพพานที่ห้องส่วนหลังวิหารพระศรีศาสดา วัดบวรนิเวศวิหารที่มีจิตรกรรมฝาผนังรูปสาละคู่ และเหล่าสาวก ฯลฯ

ซ้าย : พระนอนปางปรินิพพานขนาดเล็ก
ขวา : พระนอนปางสีหไสยาภายในมุขหลังวิหารพระศรีศาสดา วัดบวรนิเวศ กรุงเทพฯ

3. พระนอนปางสีหไสยาในตอนยมกปาฏิหาริย์ เป็นตอนที่มีการพรรณนาอย่าง *เหนือจริง* และเน้นการ *แสดงปาฏิหาริย์* ของพระพุทธเจ้า ดังที่พระองค์ได้เนรมิตพระองค์เองอีกองค์ และแสดงอิริยาบถแตกต่างกันพร้อม ๆ กันเป็นคู่ ๆ พระนอนปางสีหไสยาคือหนึ่งในอิริยาบถที่แสดงในเหตุการณ์นี้[20]

โดยศิลปกรรมพระนอนปางสีหไสยาที่สร้างตามความหมายนี้พบเพียงในงานจิตรกรรมและประติมากรรมขนาดเล็ก ปรากฏเป็นรูปพระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์เป็นคู่ ๆ บนต้นคัณฑพฤกษ์ (มะม่วง) เช่น จิตรกรรมตอนยมกปาฏิหาริย์ที่พระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม เพชรบุรี, พระที่นั่งพุทไธสวรรย์, วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ, วัดคงคาราม ราชบุรี, ภาพจำหลักหินตอนยมกปาฏิหาริย์ พบที่วัดจีน พระนครศรีอยุธยา, ภาพปูนปั้นตอนยมกปาฏิหาริย์ ถ้ำจาม เขางู ราชบุรี ฯลฯ

4. พระนอนปางสีหไสยาตอนอสุรินทราหูเข้าเฝ้า เป็นตอนที่มีการพรรณนาอย่าง *เหนือจริง* และเน้นการ *แสดงปาฏิหาริย์* ของพระพุทธเจ้าเช่นกัน ดังเมื่ออสุรินทราหูปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่คำนึงถึงขนาดอันใหญ่โตของตนเองจะไม่สามารถโน้มตัวมองดูพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธเจ้าจึงได้แสดงตนในอิริยาบถที่ดูเตี้ยที่สุด คือนอนแบบสีหไสยาที่เตียงหน้าคันธกุฎี แต่เมื่ออสุรินทราหูมาเข้าเฝ้ากลับมีขนาดเล็กจนต้องแหงนมองพระพุทธเจ้า[21] ซึ่งในสมัยอยุธยาปรากฏคติความเชื่อนี้ในโคลงเรื่องการชะลอพระพุทธไสยาสน์พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าบรมโกศเมื่อครั้งยังเป็นกรมพระราชวังบวรในสมัยพระเจ้าท้ายสระ ใน พ.ศ. 2270 ดังความว่า

ขอพรพุทธภาคย์ให้ ไสยา
อสุรินทรจินตนามา ใฝ่เฝ้า[22]

ดังนั้นพระพุทธรูปปางสีหไสยาที่วัดป่าโมกข์จึงน่าจะหมายถึงตอนนี้เช่นกัน อย่างไรก็ตามศิลปกรรมพระนอนปางสีหไสยาที่มีหลักฐานบ่งชี้ว่าเป็นตอนนี้พบน้อยมาก แม้จะมีการสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปปางสีหไสยาขนาดใหญ่ (ทั้งแบบครองผ้าไตรเช่นปกติและแบบทรงเครื่อง) สื่อความหมายถึงเหตุการณ์ตอนนี้ หากแต่การสร้างพระนอนขนาดใหญ่นั้นเป็นลักษณะที่พบโดยทั่วไปของพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางของไทย โดยเท่าที่พบลักษณะบ่งชี้ว่าเป็นพระนอนปางสีหไสยาตอนโปรดอสุรินทราหูอย่างชัดเจนคือพระพุทธรูปปางสีหไสยาที่พระวิหาร วัดบางขนุน นนทบุรี (วัดราษฎร์) ซึ่งปรากฏประติมากรรมรูปอสุรินทราหูกำลังอมพระอาทิตย์หรือพระจันทร์[23] อยู่ระหว่างพระพาหาขวาของพระนอน ซึ่งตามประวัติวิหารพระนอนหลังนี้น่าจะสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อมีการปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่

พระนอนปางสีหไสยาตอนโปรดอสุรินทราหู ในวิหารพระนอน วัดบางขนุน นนทบุรี

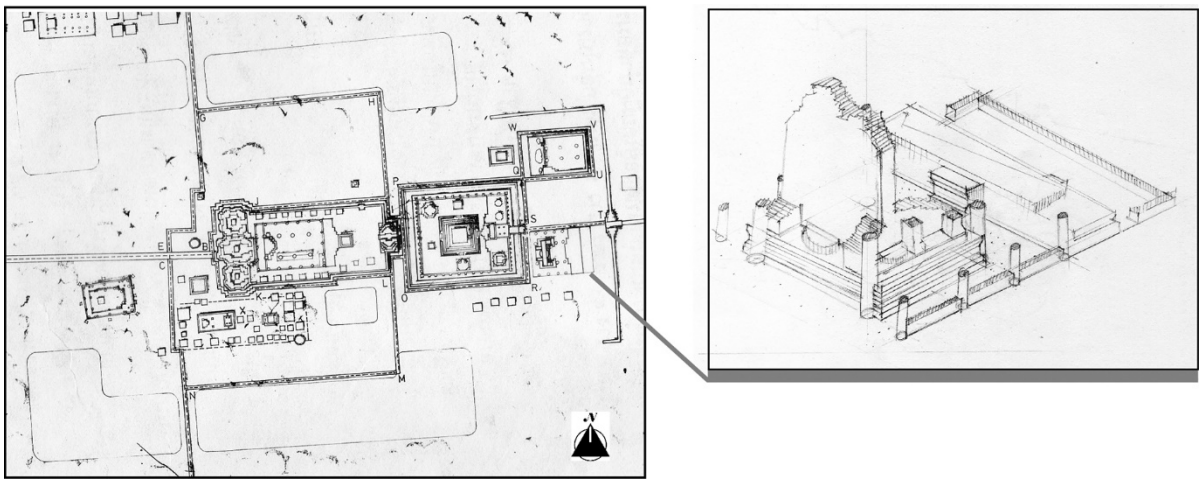
วิหารพระนอนปางสีหไสยาในบริเวณวัฒนธรรมภาคกลางของประเทศไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

วิหารพระนอนปางสีหไสยานั้นเริ่มมีสร้างมาอย่างน้อยตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 และแพร่หลายอย่างมากในบริเวณที่พระพุทธศาสนาได้ลงหลักตั้งมั่น สำหรับในนิกายเถรวาทนั้น ลังกาเป็นตัวอย่างสำคัญยุคแรกที่ปรากฏ

วิหารพระนอนจำนวนมาก ซึ่งถือเป็นหนึ่งในอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปที่เรียกว่า ปฏิมาฆระ โดยในลังกาสมัยแรกนั้นนิยมสร้างพระนอนในถ้ำ ตั้งพระนอนหันหลังให้ผนังถ้ำ หันพระพักตร์ออกสู่ปากถ้ำ จนในสมัยต่อมามีการตัดแต่งถ้ำมากขึ้น อีกทั้งมีการสร้างผนังและประตูด้านหน้าขึ้น และในที่สุดจึงมีการสร้างอาคารประดิษฐานพระนอน ดังเช่น ที่ Daladamaluva สมัยโปโลนนานุวะ (พ.ศ. 1589-1653) เมืองโปลนนานุวะ นอกจากนั้นที่คัลวิหารยังมีการสร้างปฏิมาฆระหลาย ๆ ปางตั้งอยู่ใกล้กัน เป็นลักษณะการสลักหินแกรนิตขนาดใหญ่เป็นประติมากรรมรูปพระพุทธรูปนั่ง พระยืน และพระนอน มีวิหารคลุมตั้งอยู่ใกล้กัน สร้างในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ 1 (พ.ศ. 1696-1729)[24] ส่วนที่พม่าพบอย่างแพร่หลายตั้งแต่สมัยพุกาม เช่นที่ Ma-nu-ha-hpaya ซึ่งเป็น*“กู่พญา”* (อาคารเรือนยอด) ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสีหไสยาร่วมกับพระปางมารวิชัย 3 องค์ และที่วิหารพระนอนในบริเวณวัด Shwe-san-daw เป็นต้น

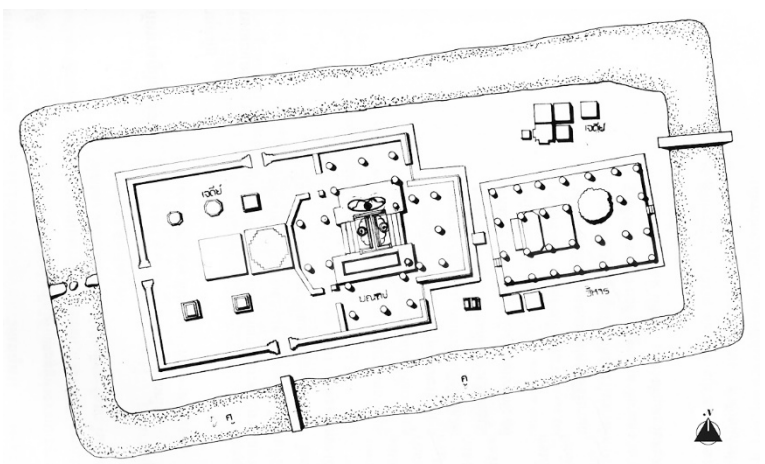
ส่วนในบริเวณพื้นที่วัฒนธรรมภาคกลางของไทย *สมัยทวารวดี* พบศิลปกรรมรูปพระนอนปางสีหไสยาแบบประดิษฐานอยู่กับที่ (ติดตาย) มีจำนวนพอสมควร ส่วนพระพุทธรูปนอนปางสีหไสยาที่ประดิษฐานในพระวิหารเช่นกัน นั่นคือที่พระวิหารเก่า วัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม ซึ่งปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานแล้ว และที่วัดธรรมจักรเสมาราม นครราชสีมา อย่างไรก็ตามอาคารประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาหลงเหลือสภาพน้อยมากจนยากที่จะทราบว่าเดิมมีลักษณะเช่นใด ซึ่งศิลปกรรมรูปพระนอนปางสีหไสยาแบบประดิษฐานอยู่กับที่ในสมัยทวารวดีนี้มีการวางทิศทางการนอนที่หลากหลาย อีกทั้งรูปลักษณ์หลายแห่งก็เป็นงานท้องถิ่นอย่างมาก นอกจากนั้นในแง่ขนาดขององค์พระไม่พบที่ขนาดยาวกว่า 20 เมตรเลย

ต่อมาใน *สมัยสุโขทัย* นิยมสร้างพระพุทธรูปนอนปางสีหไสยาเป็นส่วนหนึ่งของแบบแผนการสร้าง *อาคารประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ* เข้าไว้ด้วยกัน เช่น พระวิหาร 2 หลังที่สร้างชิดกันประดิษฐานพระพุทธรูปยืน เดิน และนอนที่วัดพระพายหลวง สุโขทัย, วิหารโถงประดิษฐานพระนอน 1 องค์ และพระนั่ง 2 องค์ ที่วัดพระแก้ว กำแพงเพชร, พระมณฑปประดิษฐานพระนอน 1 องค์ และพระนั่ง 3 องค์ที่วัดพระนอน กำแพงเพชร นอกจากนั้นวัฒนธรรมสุโขทัยได้พัฒนาแบบแผนพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในอาคารเดียวกันดังกล่าวเป็นแบบเฉพาะตัวขึ้น นั่นคือการสร้าง *พระมณฑปประดิษฐานพระสี่อิริยาบถ* ไว้ด้วยกัน โดยหันหลังชิดผนังชุดเดียวกันที่อยู่กลางผังอาคาร ได้แก่ ที่มณฑปวัดพระเชตุพน สุโขทัย และวัดพระสี่อิริยาบถ กำแพงเพชร ที่สำคัญคืออาคารประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ นิยมสร้างอยู่ในแนวแกนหลักของวัด โดยเฉพาะมณฑปพระสี่อิริยาบถนั้นทั้งหมดสร้างเป็นประธานของวัด

บน **:** ผังวัดพระพายหลวง สุโขทัย
ที่มา **:** *ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย*, (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2531), 124. และภาพลายเส้นกลุ่มพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปเดินยืนและนอน วัดพระพายหลวง สุโขทัย
ขวา **:** ผังวัดพระเชตุพน สุโขทัย
ที่มา **:** *ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย*, (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2531), 194.

ส่วนผังอาคารแบบประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน เช่นนี้มักสร้างห้องซึ่งประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยา วางทิศทางตามคติทิศเบื้องหัวนอน หันหลังชิดกับผนังของอาคาร มีพื้นที่สักการะด้านหน้า และมีทางเข้าหลักจากทางด้านหน้าเช่นกัน ส่วนมณฑปพระสี่อิริยาบถมีการวางทิศทางของพระนอนที่แตกต่างออกไป อาจเนื่องด้วยต้องคำนึงถึงการประดิษฐานพระนอนทั้ง 4 ปางในภาพรวม

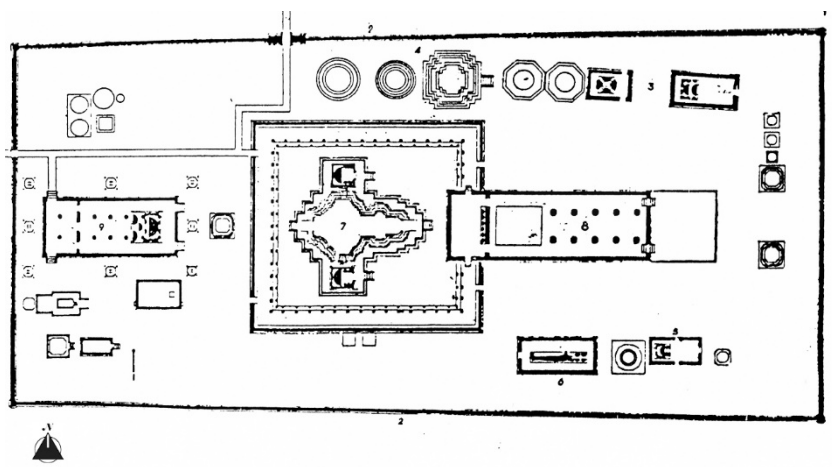

ต่อมาในสมัยอยุธยาพบวิหารพระนอนปางสีหไสยาอย่างแพร่หลาย ปรากฏใน 2 ลักษณะ คือแบบ *วิหารพระนอนปางสีหไสยาขนาดเล็ก* ซึ่งนิยมสร้างเป็น *องค์ประกอบย่อย* ของผังวัดสมัยอยุธยาตอนต้นที่สร้างพระปรางค์หรือพระเจดีย์เป็นประธานของวัด ล้อมรอบด้วยระเบียงคดแล้วมีพระวิหารตั้งด้านหน้า พระอุโบสถตั้งด้านหลัง โดยวิหารพระนอนปางสีหไสยาขนาดเล็กนั้นตั้งแยกออกมาจากกลุ่มอาคารหลัก และไม่ได้อยู่ทั้งในแกนหลักหรือแกนรอง

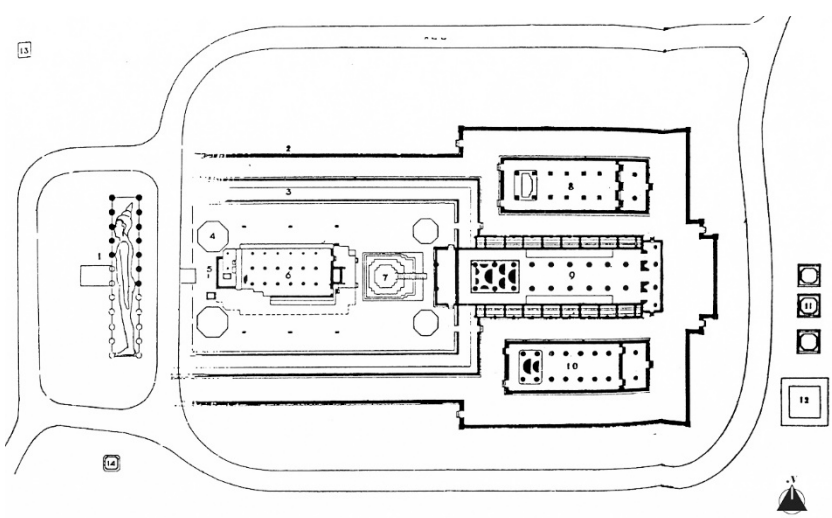
ได้แก่ วิหารพระนอน ที่วัดธรรมิกราช, วัดพุทไธสวรรย์, วัดใหญ่ชัยมงคล อยุธยา ซึ่งทั้งหมดนั้นไม่ปรากฏหลักฐานที่บ่งชี้ยุคสมัยในการสร้างได้อย่างชัดเจน

แบบที่ 2 คือ *วิหารพระนอนปางสีหไสยาขนาดใหญ่* ซึ่งมีองค์พระขนาดใหญ่ยาวเกิน 20 เมตรขึ้นไป เป็นอาคารที่นิยมสร้างเป็น *ประธาน* ของวัดที่ตั้งอยู่ *นอกพระนคร* ได้แก่ ที่วัดป่าโมกข์, วัดขุนอินทประมูล อ่างทอง, วัดพระนอนจักรสีห์ สิงห์บุรี ฯลฯ ขณะที่ในพระนครศรีอยุธยามีการสร้างวิหารพระนอนเป็นองค์ประกอบสำคัญของผังเขตพุทธาวาสวัดที่วัดโลกยสุธาราม

ในสมัยนี้ผังวิหารพระนอนล้วนมีลักษณะที่คล้ายกัน กล่าวคือ เป็นอาคารผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งนิยมสร้างพระนอนปางสีหไสยาหันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก มีเพียงบางแห่งที่วางทิศทางตามคติเบื้องหัวนอน โดยพระนอนตั้งอยู่กลางผัง วางแนวองค์พระทอดรับกับแนวยาวของผังอาคาร (วางตามแนวแป) มีทางเดินรอบ และมีทางเข้าหลักจากทางพระบาท

ผังวัดพุทไธสวรรย์ อยุธยา
ที่มา : *ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 1* (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี, 2537), 268.

ผังวัดโลกยสุธาราม อยุธยา
ที่มา : *ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 1* (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี, 2537), 10.

วิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 และบทบาทในผังเขตพุทธาวาสวัด

หลังจากสิ้นกรุงศรีอยุธยาล่วงเลยมาถึงช่วงสมัยกรุงธนบุรี มาจนถึงช่วงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์นั้น การสร้างวิหารพระนอนปางสีหไสยาไม่ได้เป็นที่แพร่หลาย จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วิหารพระนอนหลายแห่ง บางแห่งมีความสำคัญเป็นถึงประธานของวัด จนเมื่อเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 5 การสร้างวิหารพระนอนก็ไม่เป็นที่นิยมของชนชั้นนำเช่นเดิม ซึ่งวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ในวัดแต่ละแห่งนั้นมีปัจจัยการสร้างและปฏิสังขรณ์ รวมถึงความเปลี่ยนแปลงแตกต่างกัน หากแต่แบบอย่างของวิหารพระนอนในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของผังเขตพุทธาวาสวัดจากกรณีศึกษานั้นแบ่งได้เป็น 3 แบบอย่าง ซึ่งทั้งหมดล้วนไม่ได้สร้างภายใต้เงื่อนไขเรื่องประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก หากแต่ใช้เป็นสถานที่สำหรับสักการะพระนอนและมีบทบาทต่าง ๆ ในผังเขตพุทธาวาสวัดจึงต้องมีการวางผังที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ของตำแหน่งที่ตั้งระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ พร้อมกับเอกภาพในผังรวมของวัด ซึ่งวัดกรณีศึกษาทั้งหมดนั้นบทบาทที่ปรากฏขึ้นสอดคล้องกับคติความเชื่อ และปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังอธิบายแบบอย่างของวิหารพระนอนในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของผังเขตพุทธาวาสวัดได้ 3 บทบาท ดังนี้

1. วิหารพระนอนปางสีหไสยา ซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบย่อย” ของผังเขตพุทธาวาสวัด ได้แก่ ที่วัดอินทาราม ปฏิสังขรณ์โดยพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ง) ประมาณช่วง พ.ศ. 2386-2388 ในสมัยรัชกาลที่ 3[25] ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ย่านบางยี่เรือ มีวิหารรายประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาขนาดเล็ก (ขนาดยาวไม่เกิน 5 เมตร) 2 หลัง อยู่บริเวณด้านหลังพระอุโบสถอันเป็นประธานของวัด ซึ่งวิหารรายทั้ง 2 หลังที่วัดอินทารามนี้เทียบเคียงได้กับพระนอนปางสีหไสยาที่ประดิษฐาน 1 ใน 4 ของศาลาทิศวัดสุทัศนเทพวราราม พระอารามหลวงที่สถาปนาในสมัยรัชกาลที่ 1 และเสร็จสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งอยู่ในเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก โดยศาลาทิศทั้งสี่มีฐานะเป็นอาคารประกอบของพระวิหารประธานของวัด

สำหรับอาคารประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบย่อย” ของวัดทั้งสองนี้ สร้างใน *คติพระคันธกุฎี* อย่างชัดเจน โดยสังเกตได้จากบริบทนั่นคือ ที่วิหารรายวัดอินทารามเขียนจิตรกรรมฝาผนังแสดงเครื่องเรือนรายล้อมพระพุทธรูปปางสีหไสยา ส่วนที่ศาลาทิศที่วัดสุทัศนเทพวรารามนั้นเมื่อพิจารณาศาลาทิศทั้งสี่จะพบว่าล้วนแสดงพระอิริยาบถต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าตามพุทธกิจประจำวัน โดยเฉพาะศาลาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งเก๋งจีนประดิษฐานพระพุทธรูปปางสีหไสยา

โดยคตินี้ปรากฏมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา มีการกล่าวถึงในเอกสารหลาย ๆ ชิ้น เช่น จดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังกาเข้ามาขอคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2294 สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ บันทึกว่าวิหารหนึ่งในวัดมหาธาตุ อยุธยานั้นมีการประดิษฐานประติมากรรมรูปพระนอนสีหไสยาอยู่ในพระคันธกุฎี[26] และเอกสารอีกชิ้นคือจารึกวัดพระคันธกุฎีใน พ.ศ. 2298 ที่มีเนื้อความว่า

> แล้วจึงถวายนามว่าวัดพระคันธกุฎี อนึ่งซึ่งทรงพระดำริให้ทำไว้ทั้งนี้...(ข้อความลบเลือน)...ให้เหมือนพระอาการเมื่อพระองค์เทศนาสั่งสอนพระสงฆ์ทั้งปวงเมื่อเวลาพบค่ำแลวิสัชนาปัญหาเทวดาเมื่อ...(ข้อความลบเลือน)...พระองค์เสด็จเข้าที่ทรงน้ำ พระอานนท์ถวายผ้าชุบสรง[27]

จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยในพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงรวบรวมและแต่งตำราพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่มีลายเส้นพระพุทธรูปในอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งในลักษณะพุทธกิจประจำวันและลักษณะเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ สอดคล้องกับพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่ปรากฏการสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ และอัญเชิญพระพุทธรูปให้เป็นประธานในอาคารสำคัญในพุทธสถานเป็นจำนวนมาก ดังเช่น สร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม สร้างพระประธานในพระวิหารวัดอรุณราชวราราม, สร้างพระพุทธรูปปางสมาธิ พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม, สร้างพระพุทธรูปปางป่าลิไลย พระประธานในพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร, ปฏิสังขรณ์พระอัฏฐารสวัดสระเกศ และพระพุทธรูปปางสีหไสยา พระประธานในพระวิหารวัดราชโอรสาราม และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ฯลฯ[28]

2. วิหารพระนอนปางสีหไสยา ซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบสำคัญ” ของผังวัด ได้แก่ ที่วัดโปรดเกศเชษฐาราม สร้างโดยพระยาเพชรพิไชย (เกศ) นายงานสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ และเป็นพระพี่เลี้ยงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ ใน พ.ศ. 2365 สมัยรัชกาลที่ 2 ตั้งอยู่ริมคลองลัดหลวงฝั่งทิศตะวันออก ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์[29] คู่กับวัดไพชยนต์พลเสพย์ที่ตั้งอยู่ตรงข้ามฝั่งคลอง โดยวิหารพระนอนปางสีหไสยา (พระนอนขนาดยาว 13 เมตร) เป็นองค์ประกอบรองของวัด ร่วมกับพระอุโบสถในฐานะ *“แนวแกนคู่”* ของผัง ซึ่งด้านหลังเป็นที่ตั้งของพระมณฑปอันเป็นประธานของวัด

ที่วัดราชโอรสาราม เดิมชื่อวัดจอมทอง ปฏิสังขรณ์โดยพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ใน พ.ศ. 2364 สมัยรัชกาลที่ 2 ตั้งอยู่ริมคลองด่านทางฝั่งตะวันตก ย่านบางขุนเทียน เป็นสถานที่ที่พระองค์ทำพิธีเบิก

โขลนทวารตามลักษณะพิชัยสงครามก่อนการปฏิสังขรณ์ โดยเมื่อสร้างส่วนแรกเสร็จแล้วได้ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 พระราชบิดา ซึ่งได้พระราชทานนามกลับมาว่าวัดราชโอรส[30] อย่างไรก็ตาม วัดนี้มีระยะเวลาการก่อสร้าง 14 ปี[31] ล่วงเลยไปถึงสมัยที่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะวิหารพระนอนปางสีหไสยา (พระนอนขนาดยาว 18.3 เมตร) เป็นประธานของวัดที่น่าจะสร้างเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยประธานของวัดในสมัยแรกนั้นคือพระอุโบสถที่ตั้งอยู่ด้านหน้า[32]

ซ้าย : ประตูกลม พระระเบียงคด วัดราชโอรส
ขวา : รอยพระพุทธบาทจำลองในพระมณฑป วัดโปรดเกศฯ

อีกแห่งหนึ่งคือที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์อีกครั้งถัดจากสมัยรัชกาลที่ 1 พร้อมกับสร้างวิหารพระนอนปางสีหไสยาขนาดใหญ่ (พระนอนขนาดยาว 44.5 เมตร) ใน พ.ศ. 2374[33] (ดูภาพแรก) โดยเป็นวัดที่ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง ใจกลางของเกาะรัตนโกสินทร์ มีวิหารพระนอนเป็นองค์ประกอบรองที่สร้างห่างออกมาจากพระอุโบสถอันเป็นประธานของวัด หากแต่เป็นอาคารสำคัญที่มีแบบอย่างและขนาดใหญ่ทัดเทียมกับพระอุโบสถ[34] โดยพระเจ้าบรมวงส์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี เป็นผู้กำกับสร้าง, พระยารัตนราชโกษา (ภายหลังเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ) กับพระยาเพชรพิไชย (อาจจะเป็นคนเดียวกับที่สร้างวัดโปรดเกษเชษฐาราม) เป็นแม่การ

สำหรับอาคารประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบสำคัญ” ของผังวัดทั้งสามนี้เป็นพระนอนที่ให้ความสำคัญกับมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ โดยเฉพาะลายมงคล 108 บนฝ่าพระบาทที่พบเฉพาะในพระพุทธรูปปางนี้เท่านั้น ซึ่งลายดังกล่าวของพระพุทธรูปปางสีหไสยาที่วัดโปรดเกศฯ นั้นมีลักษณะที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับรอยพระพุทธบาทจำลองที่ประดิษฐานในพระมณฑปประธานของวัดที่สร้างกลางสระน้ำ และน่าจะหมายถึงรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนกูฏ ลังกา ซึ่งเป็นพุทธสถานสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 มีพระราชศรัทธามาก ดังที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ภิกษุสยามไปสืบศาสนาที่ลังกา อีกทั้งจัดเครื่อง

บูชาพุทธสถาน 15 แห่ง โดยเฉพาะรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนกูฏเป็นพุทธสถานที่คนสยามให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ดังในจดหมายเหตุเรื่องสมณทูตไปลังกาทวีปครั้งรัชกาลที่ 2 ที่พรรณนาถึงพุทธสถานแห่งนี้มากกว่าที่อื่น[35] อีกทั้งในสยามนิยมทำรอยพระพุทธบาทจำลองอย่างแพร่หลายในสมัยนั้น เช่น ที่วัดราชคฤห์ วัดอรุณราชวราราม วัดโปรดเกศฯ วัดไพชยนต์ฯ วัดอมรินทราราม ฯลฯ

อย่างไรก็ตามบทบาทลายมงคล 108 ของพระนอนอีก 2 วัดนั้นไม่แน่ชัดว่าเกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนกูฏ โดยเฉพาะวัดราชโอรสาราม วิหารพระนอนปางสีหไสยานั้นมีฐานะเป็นศูนย์กลางของวัด ล้อมรอบด้วยอาคารประกอบและพระระเบียงล้อมรอบ และมีระดับพื้นที่สูงขึ้นเป็นขั้นจากพระอุโบสถด้านหน้าไปสู่วิหารพระนอนที่อยู่ด้านหลัง อีกทั้งการวางผังพระวิหารแบบขวางทำให้พระนอนปางสีหไสยาที่วางแนวองค์พระทอดรับกับแนวยาวของผังอาคาร (วางตามแนวแป) โดดเด่นอย่างยิ่ง ทั้งหมดเป็นการวางผังตามลำดับฐานานุศักดิ์ของพื้นที่ในวัดแห่งนี้ ที่สำคัญบริเวณส่วนหน้าของเขตพุทธาวาสประกอบด้วยพระอุโบสถประดิษฐานพระประธานปางสมาธิ, ศาลาการเปรียญประดิษฐานพระประธานปางเทศนา และวิหารพระยืนประดิษฐานพระประธานปางประทานอภัย ซึ่งการสร้างพระพุทธหลายปางเป็นประธานของอาคารต่าง ๆ ในวัดนั้น สอดคล้องกับความสนพระราชหฤทัยเรื่องพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังที่กล่าวไปแล้ว หากเขตพุทธาวาส่วนหน้าที่มีฐานานุศักดิ์ต่ำกว่านั้นล้วนเป็นอาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่แสดงพุทธกิจประจำวันของพระพุทธเจ้า ขณะที่พระนอนปางสีหไสยานั้นตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีฐานานุศักดิ์สูงกว่า นอกจากนั้นเดิมที่มุมพระระเบียงทั้ง 4 มุมด้านนอกยังเป็นที่ตั้งของป้อมผังรูป 6 เหลี่ยม 2 ชั้น ซึ่งประดิษฐานรูปเคารพสำหรับให้ผู้คนมาสักการะทั้ง 4 ป้อม ได้แก่ พระแท่น, พระพุทธฉาย, พระพุทธรูปปางมารวิชัย และพระพุทธบาทหินจำลอง[36] ที่ล้วนน่าจะสื่อถึงเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ (อยู่ในความสนพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ 3 เช่นกัน) ซึ่งมักมีการพรรณนาในวรรณกรรมแบบเหนือจริง หรือแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า และเมื่อพิจารณาองค์ประกอบของผังและสถาปัตยกรรมจะเห็นได้ว่ามีการเน้นฐานานุศักดิ์ของพื้นที่อย่างแจ่มชัด ดังที่พื้นที่ภายในระเบียงคดและหน้าบันของวิหารพระนอนแสดงเนื้อหาของพื้นที่สวรรค์ ดังลวดลายท้องฟ้า, ดวงอาทิตย์, ไก่ฟ้า และมีหงส์กับมังกรเชื่อมต่อระหว่างฟ้ากับดิน ผังที่ประกอบด้วยเจดีย์ราย 32 องค์ตามคติสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนพื้นที่รอบพระอุโบสถและหน้าบันพระอุโบสถเน้นเนื้อหาที่ยังมีภาพของบ้านเรือน, ป่าเขาซึ่งคือพื้นที่โลก ผังที่ประกอบด้วยศาลารายเก๋งจีน, สวน ฯลฯ การที่ฐานานุศักดิ์ของพื้นที่ทั้ง 2 ต่างกันนี้สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่ว่า รัชกาลที่ 3 สร้างบริเวณวิหารพระนอนที่มีฐานานุศักดิ์สูงกว่าหลังจากทรงครองราชย์แล้ว ดังนั้นด้วยเหตุดังกล่าว วิหาร

พระนอนจุดศูนย์กลางของวัดราชโอรสารามจึงน่าจะมีบทบาทที่มากกว่าการเป็นพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่แสดงพุทธกิจประจำวัน โดยน่าจะเป็นพระนอนปางสีหไสยาในตอนที่แสดงลักษณะเหนือจริงและแสดงปาฏิหาริย์นั่นเอง

นอกจากนั้นที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วิหารพระนอนปางสีหไสยาซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 มีขนาดใหญ่ และมีแบบอย่างเช่นเดียวกับพระอุโบสถประธานของวัดที่ปฏิสังขรณ์ในสมัยเดียวกัน โดยสร้างแยกห่างออกมาจากบริเวณเขตพุทธาวาสหลักที่เป็นพระอุโบสถ ล้อมรอบด้วยอาคารประกอบและพระระเบียง ทำให้วิหารพระนอนมีความโดดเด่นเป็นเอกเทศ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ทำให้สมดุลของผังรวมวัดเสีย และยังส่งสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ ในผังในแง่ของทัศนียภาพ ที่สำคัญการสร้างวิหารพระนอนเป็นไปตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 3 ที่ว่า “พระพุทธปฏิมากรใหญ่ ยังมิได้มีในพระมหานครแห่งนี้”[37] อย่างไรก็ตามบทบาท “วิหารพระนอนขนาดใหญ่” สมัยอยุธยานั้นนิยมสร้างเป็น “สิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกพระนครศรีอยุธยา”[38] ซึ่งในพระนครศรีอยุธยามีเพียงที่วัดโลกยสุธารามแห่งเดียว หากแต่เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องที่แสดงถึงความเป็นจักรพรรดิราช[39] ซึ่งต่างจากที่วัดพระเชตุพนฯ แห่งนี้ โดยความโดดเด่นของวิหารพระนอนวัดพระเชตุพนฯ นั้นคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ บรรจุพระบรมธาตุที่ *“อุตมังคศิโรตม์”*[40] หรือจุดสูงสุดของพระเศียรของพระนอน อีกทั้งให้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังซึ่งภายในมีเนื้อหาต่อเนื่องจากพระอุโบสถ โดยเฉพาะที่ตำแหน่งคอสองของเสาในประธานที่เป็นภาพเล่าเรื่องดาวดึงส์สวรรค์ต่อเนื่องจากพระอุโบสถที่เป็นรูปสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ซึ่งแสดงถึงการยกสถานะของพื้นที่ให้มีฐานานุศักดิ์สูง ส่วนคอสองมุขหน้านั้นเป็นแค่ภาพกลีบเมฆ นก ช้าง ม้าที่สัญจรในอากาศ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีฐานานุศักดิ์ต่ำกว่า[41] ซึ่งในแง่ความหมายของพระนอนตั้งข้อสังเกตได้ว่า พระบรมธาตุที่อยู่บนจุดสูงสุดบนพระเศียรของพระนอนในระดับคอสอง อาจหมายถึงพระจุฬาโมลีที่บรรจุอยู่ในจุ*ฬามณีเจดีย์* ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ ดาวดึงส์สวรรค์ นอกจากนั้นพระเจดีย์จุฬามณีบนดาวดึงส์สวรรค์นั้นยังประดิษฐาน *พระทาฐธาตุ* (พระเขี้ยวแก้ว) ที่พระอินทร์นำมาจากผ้าโพกศีรษะซึ่งโทณพราหมณ์ซ่อนไว้เมื่อตอนแบ่งพระบรมธาตุหลังตอนถวายพระเพลิงพระสรีระ ดังนั้นจากนัยยะความหมายดังกล่าวทำให้พระนอนปางสีหไสยาองค์นี้อาจหมายถึงตอนปรินิพพานที่เกี่ยวเนื่องกับตอนแบ่งพระบรมธาตุ ซึ่งเป็นพระนอนปางสีหไสยาในพุทธ-ประวัติที่แสดงลักษณะ *เหนือจริง* และวิหารพระนอนมีฐานะเป็นจุดศูนย์กลางย่อยของวัด

3. วิหารที่มี “พระนอนปางสีหไสยาประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปปางอื่น ๆ” และเป็นอาคารซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบรอง” ของผังวัด ได้แก่ ที่วัดมหาพฤฒาราม เดิมชื่อวัดท่าเกวียนหรือวัดตะเคียน ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

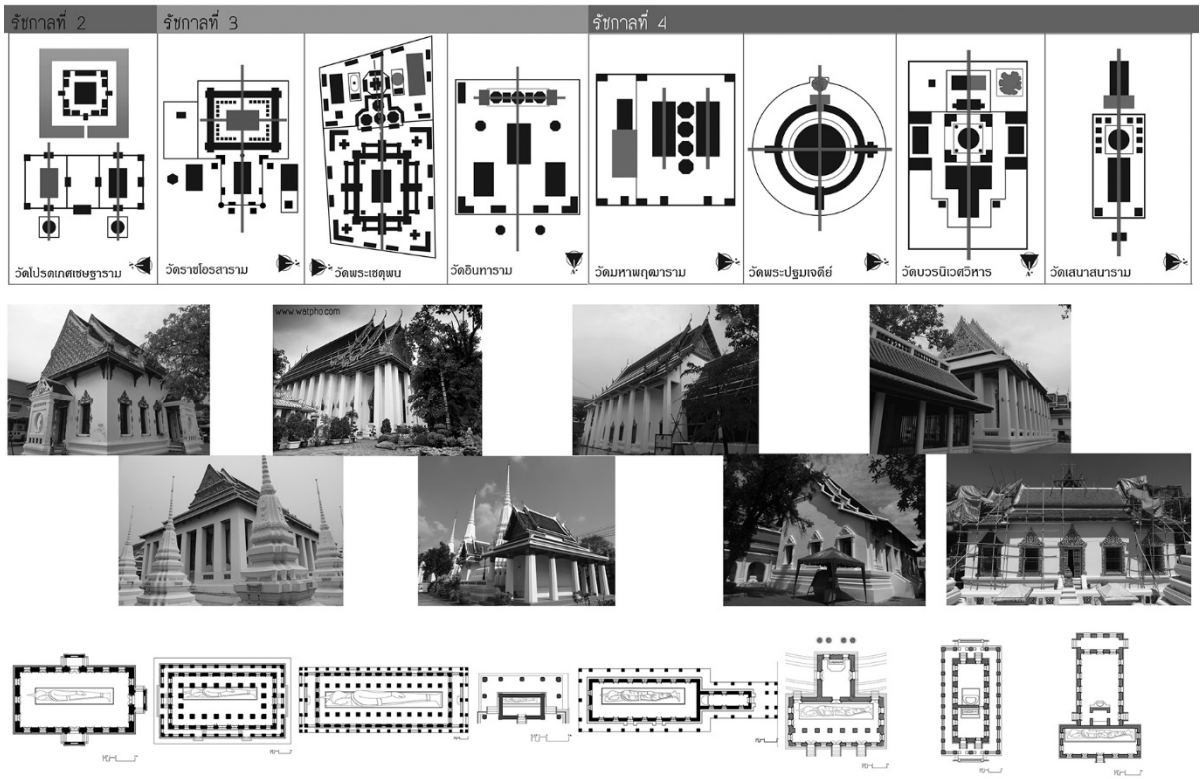
ภาพเก่าหน้าบัน วิหารพระนอน วัดมหาพฤฒาราม
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ ปากน้ำ], *วัดมหาพฤฒาราม* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2526), 62.

โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใน พ.ศ. 2394 และพระราชทานนามวัดใหม่ดังกล่าว[42] เนื่องด้วยพระองค์ทรงเลื่อมใสพระอธิการแก้ว เจ้าอาวาส[43] โดยวัดนี้มีวิหารพระนอนปางสีหไสยา (พระนอนขนาดยาว 19 เมตร) เป็นองค์ประกอบรองที่สร้างห่างออกมาจากกลุ่มประธานของวัดที่ประกอบด้วยแถวของพระปรางค์ 4 องค์ที่ขนาบด้วยพระอุโบสถและพระวิหาร ทำให้เป็นผังแบบ “แนวแกนสาม” ขณะที่วิหารพระนอนมีการสร้างมุขหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย โดยวัดนี้มีเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นแม่การจนกระทั่งถึงพิราลัยใน พ.ศ. 2400 รัชกาลที่ 4 จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ซึ่งเคยร่วมสร้างวิหารพระนอนปางสีหไสยาวัดพระเชตุพนร่วมกันมาก่อนสานงานต่อจนแล้วเสร็จ ซึ่งจะเห็นได้ว่าช่างที่สร้างพระนอนปางสีหไสยาและพระวิหารของวัดพระเชตุพนฯ และวัดมหาพฤฒารามนั้นเป็นช่างชุดเดียวกัน

ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เดิมเรียกว่าวัดใหม่ริมวัดกรมขุนอิศรานุรักษ์[44] หรือวัดวังหน้า[45] ตั้งอยู่ย่านบางลำพู เป็นวัดที่มีการปฏิสังขรณ์หลายครั้ง โดยเฉพาะครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์และสร้างวิหารพระศรีศาสดาใน พ.ศ. 2402[46] ให้เป็นองค์ประกอบรองในผังวัดที่มีพระเจดีย์เป็นประธานของวัด ขณะที่วิหารพระศรีศาสดานี้แบ่งออกเป็น 2 ห้อง ประดิษฐาน “พระศรีศาสดา” ปางมารวิชัย 1 องค์ และ “พระไสยา” ปางสีหไสยาขนาดเล็กอีก 1 องค์

ที่วัดพระปฐมเจดีย์ซึ่งเดิมเป็นพุทธสถานโบราณแห่งหนึ่ง ณ เมืองนครไชยศรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นวัดใน พ.ศ. 2394 และภายหลังจึงพระราชทานนามพระเจดีย์และวัดดังที่กล่าวข้างต้น[47] ที่สำคัญคือการสร้างวิหารทิศทั้งสี่ใน พ.ศ. 2404[48] โดยพระนอนปางสีหไสยา (พระนอนขนาดยาว 16.25 เมตร) เป็นประธานของพระวิหารทิศตะวันตก เป็นองค์ประกอบรองในผังวัดที่มีพระเจดีย์เป็นประธานของวัด โดยมีเจ้าพระยารวิวงศ์ (ภายหลังเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์) เป็นแม่กองก่อสร้างวิหารพระนอนรวมทั้งวัดนี้ต่อจากสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ บิดาที่ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2398

และแห่งสุดท้ายคือที่วัดเสนาสนาราม เดิมชื่อวัดเสื่อ ตั้งอยู่ในพระราชวังจันทรเกษม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นใหม่ราว พ.ศ. 2403 พร้อมกับวัดชุมพลนิกายารามและวัดกวิศ เพื่อไถ่ถอนพระนารายณ์ราชนิเวศน์จากการเป็นวิสุงคามสีมาในปลายรัชกาลพระนารายณ์ให้กลับมาเป็นพระราชวังตามเดิม ที่สำคัญคือการสร้างวิหารพระอินทร์แปลงที่มีพระนอนปางสีหไสยา (ขนาดยาว 13.7 เมตร) ประดิษฐานที่มุขหลังใน พ.ศ. 2406[49] เป็นองค์ประกอบรองในผังวัดที่มีพระเจดีย์เป็นประธานของวัด

ตารางแสดงบทบาทในผังเขตพุทธาวาสวัดและผังพื้นวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4

สำหรับพระนอนปางสีหไสยาประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปปางอื่น ๆ และเป็นอาคารซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบรอง” ของผังวัดนี้ มีความหมายที่สัมพันธ์กับสัญลักษณ์พระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาที่นิยมสร้างเป็นประธานของวัดในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเป็นการรื้อฟื้นรูปแบบอยุธยากลับมาใช้ใหม่ เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่าใกล้เคียงกับคติพุทธดั้งเดิมมากที่สุด[50] นั่นคือ *คติธาตุเจดีย์* ดังปรากฏเป็นประธานของวัดบวรนิเวศ, วัดพระปฐมเจดีย์ และวัดเสนาสนาราม (น่าจะบรรจุพระบรมธาตุด้วยเช่นกัน) และส่งผลต่อการออกแบบสร้างสรรค์องค์ประกอบต่าง ๆ ของผังเขตพุทธาวาสวัดเหล่านี้ รวมไปถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอีกด้วย ส่วนที่วัดมหาพฤฒาราม-ซึ่งปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็น่าจะมีการผนวกคตินี้ลงไปเช่นกัน ดังที่มีการทำรูปพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาที่หน้าบันของวิหารพระนอน อีกทั้งประธานของวัดที่เป็นแถวพระปรางค์ตัวแทนพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ในภัทรกัป[51] สร้างขนาดที่ลดหลั่นกัน ปรางค์องค์ใหญ่ที่สุดด้านหลังไล่ขนาดมาถึงปรางค์องค์เล็กด้านหน้านั้นสอดคล้องกับขนาดพระวรกายที่ลดหลั่นกันของพระพุทธเจ้าทั้งสี่ดังที่กล่าวในพุทธวงศ์ โดยเฉพาะพระโคตมพุทธเจ้า[52] ที่หมายถึงพระปรางค์องค์ด้านหน้านั้นมีที่ตั้งที่โดดเด่นที่สุดเพราะเหลื่อมออกมาจากแนวด้านหน้าของวิหารและพระอุโบสถ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะ

การวางผังของวิหารพระนอนหลังนี้ที่ตั้งเหลื่อมออกมาเช่นกัน และองค์ประกอบทั้งสองอยู่ในแนวเดียวกัน ดังนั้นวิหารพระนอนองค์นี้จึงน่าจะสัมพันธ์กับการระลึกถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันที่ปรินิพพานไปแล้ว ซึ่งที่วัดบวรนิเวศและวัดพระปฐมเจดีย์ อาคารประดิษฐานพระนอนได้แสดง *คติปรินิพพาน* 1 ใน 4 *สังเวชนียสถาน* หรือ *บริโภคเจดีย์* อันเป็นสถานที่มีพุทธานุญาตให้เป็นที่สำหรับระลึกถึงพระองค์อย่างชัดเจน โดยคตินี้เป็นพระราชนิยมของรัชกาลที่ 4 ดังที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ทำภาพตอนประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพานประดับพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาจำลองถมปัทม์ถวายวัดบรมนิวาส ซึ่งเป็นภาพที่มีลักษณะเหมือนกับที่ฐานเจดีย์กาไหล่ทองบรรจุพระบรมธาตุที่ประดิษฐานอยู่ในแกนกลางของเจดีย์ประธาน วัดบวรนิเวศวิหารที่สำคัญคือพระนอนทั้ง 2 องค์นี้มีการวางทิศทางถูกต้องตามคติปรินิพพาน ส่วนที่วัดเสนาสนารามนั้นแม้จะไม่ชัดเจนว่าสร้างในคตินี้ แต่มีข้อสังเกตคือผังของเจดีย์ประธานและพระเจดีย์ราย เหมือนกับที่วัดสุวรรณดาราราม[53]ที่สร้างขึ้นในเมืองและช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งพระเจดีย์องค์นี้บรรจุพระบรมธาตุ ทำให้จำนวนพระเจดีย์ราย 10 องค์นั้นอาจหมายถึงธาตุเจดีย์ 8 องค์ บวกกับตุมพะเจดีย์และพระอังคารเจดีย์เมื่อตอนแบ่งพระบรมธาตุก็เป็นได้

การออกแบบวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4

บทบาทวิหารพระนอนปางสีหไสยาจากกรณีศึกษาที่กล่าวไปแล้วข้างต้นนั้นล้วนมีนัยยะที่มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบต่าง ๆ ในผังพุทธาวาส โดยมีประธานของวัดเป็นหัวใจหลักในการกำหนดบทบาทของวัด และมีองค์ประกอบต่าง ๆ รายรอบเป็นเสมือนองคาพยพที่ประกอบสร้างความหมายภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรม โดยวิหารพระนอนปางสีหไสยาที่ปรากฏในวัดต่าง ๆ นั้นพบทั้งที่มีบทบาทเป็นองค์ประกอบย่อยจนถึงมีฐานะเป็นประธานของผังเขตพุทธาวาสวัด ซึ่งจากหัวข้อที่แล้วสามารถแบ่งได้เป็น 3 คติ-ความหมาย (อย่างไรก็ตามวิหารพระนอนปางสีหไสยาแต่ละแห่งนั้นย่อมมีบทบาทลักษณะเฉพาะตัวลงไปอีก) ซึ่งหากวิเคราะห์บทบาทเหล่านี้สืบเนื่องได้ก็จะพบว่าสอดคล้องกับการออกแบบสถาปัตยกรรมวิหารพระนอนปางสีหไสยาทั้งใน *มิติของผัง*, *มิติของการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม* และ *องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม* ต่าง ๆ ดังนี้

1. ผัง แบ่งได้เป็น 3 แบบที่สอดคล้องกับบทบาทวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวคือ

แบบที่ 1 “คติพระคันธกุฎี” มีผังที่ประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาขนาดเล็กยาวไม่เกิน 5 เมตร ประดิษฐานชิดผนังวิหารด้านหลังและมีพื้นที่สักการะด้านหน้า ซึ่งเป็นผังที่ไม่พบในสมัยอยุธยาที่นิยมประดิษฐานพระนอน

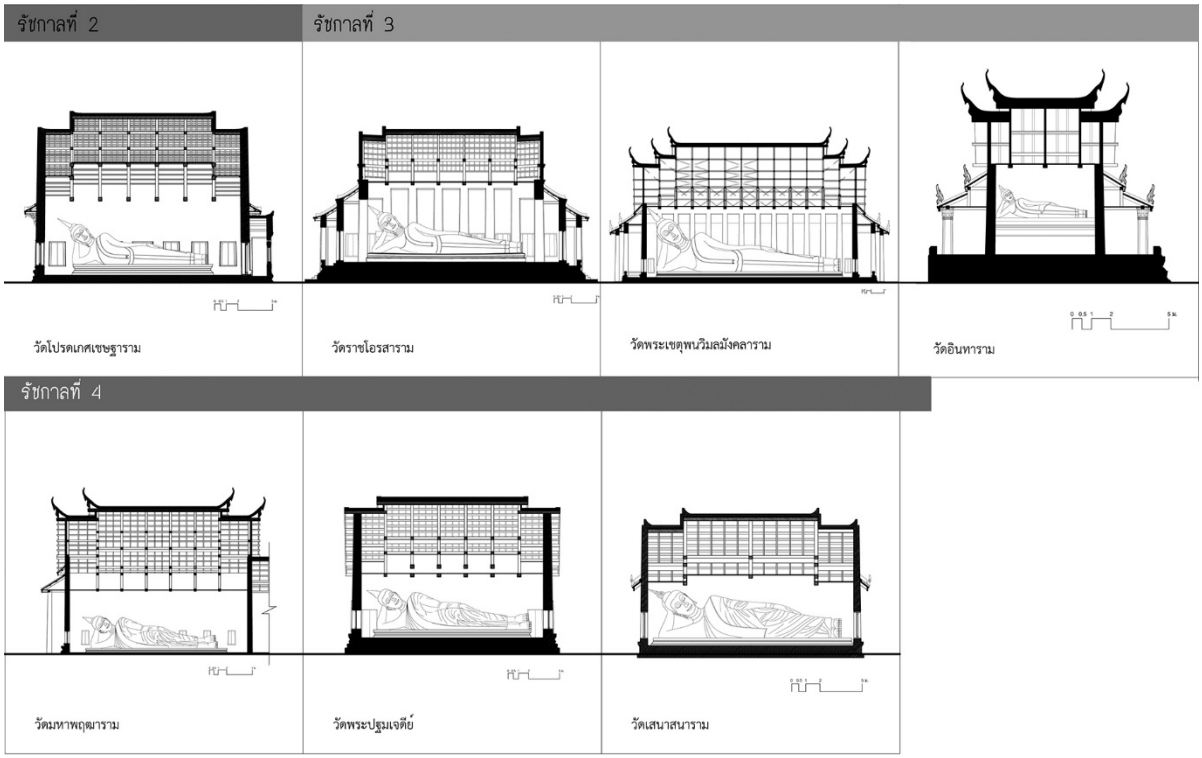
ปางสีหไสยาตรงกลางผังและมีทางเดินรอบ ทั้งที่ในสมัยอยุธยาก็มีคติพระคันธกุฎีเช่นกัน อย่างไรก็ตามผังคติพระคันธกุฎีแบบรัตนโกสินทร์นั้นมีลักษณะที่สอดคล้องกับการเน้นสภาวะที่เป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้า ดังที่เป็นพระพุทธรูปนอนขนาดเล็ก, เน้นการเข้าถึงและมองเห็นพระนอนเฉพาะด้านหน้าพระพักตร์โดยไม่มีทางเดินรอบ, ไม่มีลายมงคล 108 ที่ฝ่าพระบาท โดยจินตภาพนี้สอดคล้องอย่างยิ่งกับพระนอนปางสีหไสยา ณ วิหารราย วัดอินทาราม ที่มีพุทธลักษณะการครองผ้าไตรที่สมจริงมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณขอบสบงที่เป็นลักษณะผ้าทับกัน ส่วนปลายสังฆาฏิตัดตรงไม่เป็นลักษณะแบบเขี้ยวตะขาบเช่นเดิม ขณะที่พระนอนปางสีหไสยาขนาดเล็กประทับในพระคันธกุฎีองค์อื่น ๆ ยังมีพุทธลักษณะเหนือจริงเช่นเดียวกับพระพุทธรูปขนาดใหญ่

แบบที่ 2 เป็นผังที่เน้น “มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ” ดังที่วัดโปรดเกศเชษฐาราม มีการสร้างซุ้มประตูทางเข้าเป็นมุขขนาดเล็กยื่นออกมาจากประตูทางเข้า 3 ด้าน โดยเฉพาะซุ้มประตูทางเข้าด้านหน้านั้นเป็นมิติของผังที่ส่งผลต่อการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม เพื่อเน้นย้ำความสำคัญของลายมงคล 108 บนฝ่าพระบาทที่สื่อถึงการประทับฝ่าพระบาท ณ บนยอดเขาสุมนกูฏที่จำลองมาเป็นพระมณฑปรอยพระพุทธบาทประธานของวัดดังที่กล่าวไปในหัวข้อที่แล้ว ส่วนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นวิหารที่สร้างภายใต้ข้อจำกัดเรื่องพื้นที่ ขณะที่ผู้สร้างมีความตั้งใจที่จะสร้างพระนอนขนาดใหญ่ ดังนั้นการกำหนดพื้นที่ของพระวิหารตามฐานานุศักดิ์จึงมีความพิเศษที่ปรากฏการณ์ภายในวิหารถูกเน้นเพื่อขับมหาบุรุษลักษณะทั่วทั้งพระองค์ผ่านประสบการณ์ประทักษิณโดยรอบในพื้นที่ทางเดินที่แคบเมื่อเทียบกับองค์พระนอน[54] และยังคงเน้นย้ำความสำคัญของลายมงคล 108 บนฝ่าพระบาทเพราะเป็นบริเวณทางเข้าหลักด้านทิศตะวันตกด้านที่อยู่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนั้นพื้นที่ที่มีฐานานุศักดิ์สูงภายในอาคารบริเวณระหว่างเสาในประธานที่ประดิษฐานพระนอนบนฐานชุกชีก็เน้นพื้นที่ทางตั้งรับกับขนาดพระนอนที่สูงใหญ่ และปรากฏองค์ประกอบทางศิลปะ สถาปัตยกรรม รวมถึงการบรรจุพระบรมธาตุเพื่อสื่อความหมายถึงตอนปรินิพพานและพระเจดีย์จุฬามณีดังที่กล่าวไปในหัวข้อที่แล้ว ขณะที่วัดราชโอรสารามแม้จะเข้าจากทางด้านหน้าพระพักตร์ แต่เนื่องจากพระวิหารเป็นจุดศูนย์กลางของวัดที่ตั้งแบบผังขวางมีอาคารประกอบ และพระระเบียงล้อมรอบตามฐานานุศักดิ์ของพื้นที่ โดยมีการเข้าถึงที่บีบมุมมองสายตาให้แคบก่อนเข้าพระระเบียง และเมื่อเข้ามาในพระระเบียงจึงรับรู้มุมมองที่กว้างอย่างฉับพลัน เห็นพระนอนองค์ใหญ่ตั้งตระหง่านอยู่ภายในวิหาร ซึ่งเป็นการใช้ระนาบแกนขวางสะกดระนาบแกนดิ่งที่ถูกบีบให้ผู้ที่เข้ามาหยุดนิ่งและตื่นตา อันเป็นจินตภาพที่สอดคล้องกับความเป็นพุทธะ, มหาบุรุษลักษณะ อีกทั้งเป็นการสื่อถึงปรากฏการณ์แบบเหนือจริง และแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า สอดคล้องกับเรื่องฐานานุศักดิ์ของพื้นที่ดังที่กล่าวในหัวข้อที่แล้วเช่นกัน

ด้วยลักษณะของบทบาทของวิหารพระนอนทั้ง 3 หลังตามที่กล่าวนั้น สอดคล้องกับผังที่ประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาขนาดใหญ่ ประดิษฐานตรงกลางผังและมีทางเดินรอบ ทำให้สามารถมองเห็นพระนอนได้โดยรอบ อีกทั้งมีการทำลวดลายมงคล 108 ที่ฝ่าพระบาททุกองค์ เป็นลักษณะที่คล้ายกับผังวิหารพระนอนในสมัยอยุธยา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริอ้างถึงเมื่อครั้งสร้างวิหารพระนอน วัดพระเชตุพนฯ ดังที่กล่าวไปแล้ว

แบบที่ 3 เป็นผังที่ปรากฏขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งแม้จะใช้แม่การและช่างสายเดียวกับสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ภายใต้แนวความคิดที่เปลี่ยนไป ลักษณะทางกายภาพจึงเปลี่ยนไป โดยมีวิหารพระนอนวัดมหาพฤฒารามเป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญ เนื่องจากเป็นครั้งแรกในสยามที่พระนอนปางสีหไสยามีพุทธลักษณะที่อิงลักษณะที่เป็นมนุษย์มากขึ้น, สมจริงมากขึ้น และตรงตามพระลักษณะพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัดตามแนวความคิดของรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นหลักที่พระองค์ใช้สร้างพระพุทธรูปปางอื่น ๆ เช่นกัน อันเป็นลักษณะที่ต่างจากพระนอนในสมัยก่อนหน้าที่มีลักษณะเหนือจริงมากกว่า อย่างไรก็ตาม ผังของวิหารพระนอนวัดมหาพฤฒารามเป็นการปฏิสังขรณ์จากของเดิมที่ไม่ทราบว่าสร้างในสมัยใด ลักษณะของผังคือประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาขนาดใหญ่ตรงกลาง และมีทางเดินรอบแบบเดียวกับผังแบบที่ 2 หากแต่ทางเดินด้านหลังพระประธานแคบ และทำมุขหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ซึ่งหลังจากนี้เป็นต้นมาจนสิ้นสมัยรัชกาลที่ 4 พระนอนปางสีหไสยาล้วนถูกประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปปางอื่น ๆ ในอาคารเดียวกัน โดยมีผังแบบแบ่งออกเป็นหลายห้อง และมีห้องที่ประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาตั้งชิดผนังและมีพื้นที่สักการะด้านหน้า และเน้นจินตภาพแบบมนุษย์ของพระพุทธเจ้าตามทัศนะของรัชกาลที่ 4 ได้แก่ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดพระปฐมเจดีย์ และวัดเสนาสนาราม ซึ่งเป็นลักษณะที่คล้ายกับผังอาคารแบบประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะที่วัดพระพายหลวงที่รัชกาลที่ 4 ครั้งยังผนวชได้ธุดงค์ไปถึงใน พ.ศ. 2376[55] อีกทั้งเป็นวัดที่พระองค์นำพระไสยามายังวัดบวรนิเวศวิหาร[56] ทั้งที่ในการธุดงค์ครั้งนั้นรัชกาลที่ 4 ได้ไปสักการะ และดูพระนอนจักรศรีและพระนอนวัดขุนอินทร-ประมูล[57] ซึ่งมีผังแบบวิหารพระนอนแบบอยุธยา แต่พระองค์น่าจะนิยมผังแบบสุโขทัยมากกว่าแล้วนำมาผนวกกับคติปรินิพพานในฐานะ 1 ใน 4 ของสังเวชนียสถานหรือบริโภคเจดีย์ดังที่กล่าวไปแล้ว

โดยจากที่กล่าวมาทั้งหมดเรื่องมิติของผังที่เกี่ยวเนื่องร่วมกับบทบาทของวิหารพระนอนในเขตพุทธาวาสวัดและมิติของการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมนั้น แท้จริงแล้วสภาวะมนุษย์ของพระพุทธเจ้าในสมัยต้นรันโกสินทร์นั้นไม่ได้แยกขาดจากสภาวะเหนือจริง แต่กลับมีลักษณะซ้อนทับอย่างกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียว ขณะเดียวกันก็นิรมิตรูปตามสภาวการณ์ดังที่วรรณกรรมพุทธ-

ตารางแสดงรูปตัดวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4

ศาสนาที่ถูกเขียนหรือแปลในสมัยนั้นกล่าวถึงสภาวะทั้งสองสลับกันไปมา อาจเพราะว่าโลกทัศน์ของคนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้สำนึกถึงพระพุทธเจ้าในลักษณะนามธรรม ดังที่ปรากฏรูปแบบทางศิลปะ สถาปัตยกรรม ที่สะท้อนทั้งสภาวะสมจริงและเหนือจริง ซึ่งแตกต่างจากสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีการชำระวรรณกรรมพุทธศาสนา ลดความสำคัญของเรื่องเหนือจริงและปาฏิหาริย์ และมีการแต่งวรรณกรรมที่เน้นพุทธประวัติแบบสมจริงมากขึ้น ตั้งแต่พระปฐมสมโพธิกถาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส[58] ในเบื้องแรกค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงสู่วรรณกรรมสมัยหลัง จากพุทธประวัติแบบนามธรรมตามจารีตเดิมสู่พุทธประวัติที่นำเสนอชีวประวัติมนุษย์ผู้ตรัสรู้ในวิธีการดับทุกข์

2. การก่อรูปทางสถาปัตยกรรม

จากการศึกษาเรื่องมิติของผังที่สืบเนื่องมาสู่การก่อรูปทางสถาปัตยกรรมนั้นพบว่า วิหารพระนอนทั้ง 3 กลุ่มคติล้วนมีลักษณะที่คล้ายกับพระอุโบสถและพระวิหารในสถาปัตยกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยทั่วไป

โดยวิหารพระนอนปางสีหไสยานั้นคำนึงถึง *รูปลักษณ์* และ *รูปทรง* อาคาร และโครงสร้างอาคารในผลสัมฤทธิ์สุดท้ายเป็นสำคัญ ไม่ต่างจากการ

สร้างอาคารทางพุทธศาสนาของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอื่น ๆ ซึ่งที่วัดพระเชตุพนฯ วิหารพระนอนก็สร้างรูปลักษณ์เช่นเดียวกับพระอุโบสถ อย่างไรก็ตามพระนอนที่สร้างวางแนวองค์พระทอดรับกับแนวยาวของผังอาคาร ซึ่งเป็นวิหารพระนอนที่มีเป็นส่วนใหญ่นั้น จะคำนึงการสวมครอบพระนอนของพระวิหารว่ามีระยะต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับการมองเห็นองค์พระนอน ดังความในโคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนที่ว่า *"สวมพระระยะงามตา"*[59] ภายใต้ข้อจำกัดทางโครงสร้างต่าง ๆ ได้แก่ ขนาดของขื่อที่เป็นตัวกำหนดระยะด้านสกัดของอาคาร ซึ่งเป็นด้านที่ขึ้นรูปทรงอาคาร โดยเฉพาะสัดส่วนและรูปทรงของจั่ว ขณะที่ด้านยาวนั้นสามารถปรับเปลี่ยนความยาวได้ค่อนข้างอิสระกว่าจากการเพิ่ม-ลดห้องเสา หากเพียงคำนึงว่าควรลงจำนวนห้องเป็นเลขคี่ เช่น 7, 9, 11 ฯลฯ ตามคตินิยม โดยถ้าอาคารมีขนาดใหญ่และยาวมาก เช่น วิหารพระนอน วัดพระเชตุพนฯ นั้น มีการย่อยขนาดหลังคาเพื่อทำให้มิติของหลังคาซ้อนลดหลั่นกัน นอกจากนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตรวจตัวอย่างหรือหุ่นจำลองต่าง ๆ ซึ่งน่าจะเพื่อพิจารณารูปลักษณ์, รูปทรงทางสถาปัตยกรรม รวมถึงสัดส่วนต่าง ๆ เพื่อปรับแก้แบบในการก่อสร้าง ดังความว่า

> จนบ่ายโมงครึ่งเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทร ประทับพระยี่ภู่อิงเสาปลายพระแท่นแปรพระพักตรทิศใต้ มหาดเล็กถวายสิ่งของซึ่งโปรดฯ ให้ทำ ช่างถวายตัวอย่างต่าง ๆ จนเช่นสมเด็จองค์น้อยจะถวายตัวอย่างก็ถวายเวลานี้[60]

สำหรับ *"ตัวอย่าง"* นั้นน่าจะหมายถึงหุ่นจำลองดังความในหมายรับสั่งสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า "ทหารในจะต่อยางเกงยางไหม หลายหลัง ไหมระกำทีแหงดีลำไหญ ๒๐๐ ลำใหเอามาสงต่อผรับสั่ง"[61] และ "เจาพนักงานต้องการไมรกำต่อตัวยังพทินังและทำรป (รูป-ผู้เขียน)...จไดส่งเจ่าพนักงานต่อตัวยางพธินังใหฉนี"[62] ส่วนสมเด็จองค์น้อยนั้นคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ช่างคนสำคัญผู้เกี่ยวข้องกับงานก่อสร้างสำคัญหลายแห่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้เป็นแม่การหรือแม่กองสร้างวิหารพระนอนวัดพระเชตุพนฯ และปฏิสังขรณ์วิหารพระนอนวัดมหาพฤฒาราม

3. องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

เนื่องจากวิหารพระนอนให้ความสำคัญกับ *การรับรู้ความงาม* ของพระนอน ดังเช่นมีการตรวจแบบจากหุ่นจำลอง และจากการวัดด้วยสายตาจากหน้าสถานที่ก่อสร้าง ดังนั้นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางอย่างจึงต้องสร้างให้สอดคล้องกับแนวความคิดดังกล่าว อันได้แก่

องค์ประกอบแรก *ฐานชุกชี* อันเป็นองค์ประกอบที่ยกพระพุทธรูปให้สมฐานะและสง่างาม โดยมีความสูงใกล้เคียงกันประมาณ 0.8-1.2 เมตร ที่สำคัญคือยกสูงกว่าความสูงของหน้าต่างเล็กน้อย (อ้างอิงระดับเริ่มต้นที่พื้น

ภายในอาคาร) เพื่อรับกับการมองจากภายนอกอาคารเข้ามาเห็นองค์พระนอนที่ประดิษฐานภายในอาคาร ซึ่งหากฐานอาคารสูงกว่าปกติก็จะยกฐานชุกชีสูงขึ้นเพื่อรับกับการต้องเงยหน้ามองเข้าไปเห็นองค์พระภายในพระวิหาร

องค์ประกอบที่สอง *เสาในประธาน* อันเป็นองค์ประกอบทางโครงสร้างที่สร้างขึ้นเมื่อด้านสกัดมีขนาดกว้างมาก ต้องมีเสาในประธานเพื่อรับขื่อของจั่วหลัก นอกจากนั้นยังเป็นตัวกำหนดขนาดและจำนวนห้องเสาอันส่งผลต่อการออกแบบช่องเปิดอีกด้วย ซึ่งเสาในประธานด้านกว้างนั้นจะตั้งระหว่างองค์พระนอน ขณะที่ด้านยาวจะตั้งเรียงกันไปตามความยาวขององค์พระนอน ทำให้ต้องกำหนดห้องเสาด้านยาวให้บดบังคุณค่าทางความงามของพระนอนน้อยที่สุด ขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงระยะระหว่างเสาที่เป็นไปได้ทางวิศวกรรม และต้องให้ห้องเสาเป็นจำนวนคี่ตามคตินิยม ยกตัวอย่างที่สำคัญที่สุดคือ ตั้งเสาให้บังพระเนตรและพระพักตร์น้อยที่สุดเมื่อมองจากพื้นที่สักการะภายในอาคาร หรือมองจากภายนอกอาคาร ได้แก่ ที่วัดราชโอรส, วัดพระเชตุพนฯ และที่พิเศษกว่าที่อื่น คือ วัดพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเสาในประธานมีเฉพาะแนวด้านหน้าพระประธานทำเป็นช่องซุ้มโค้งแหลม (Pointed Arch)

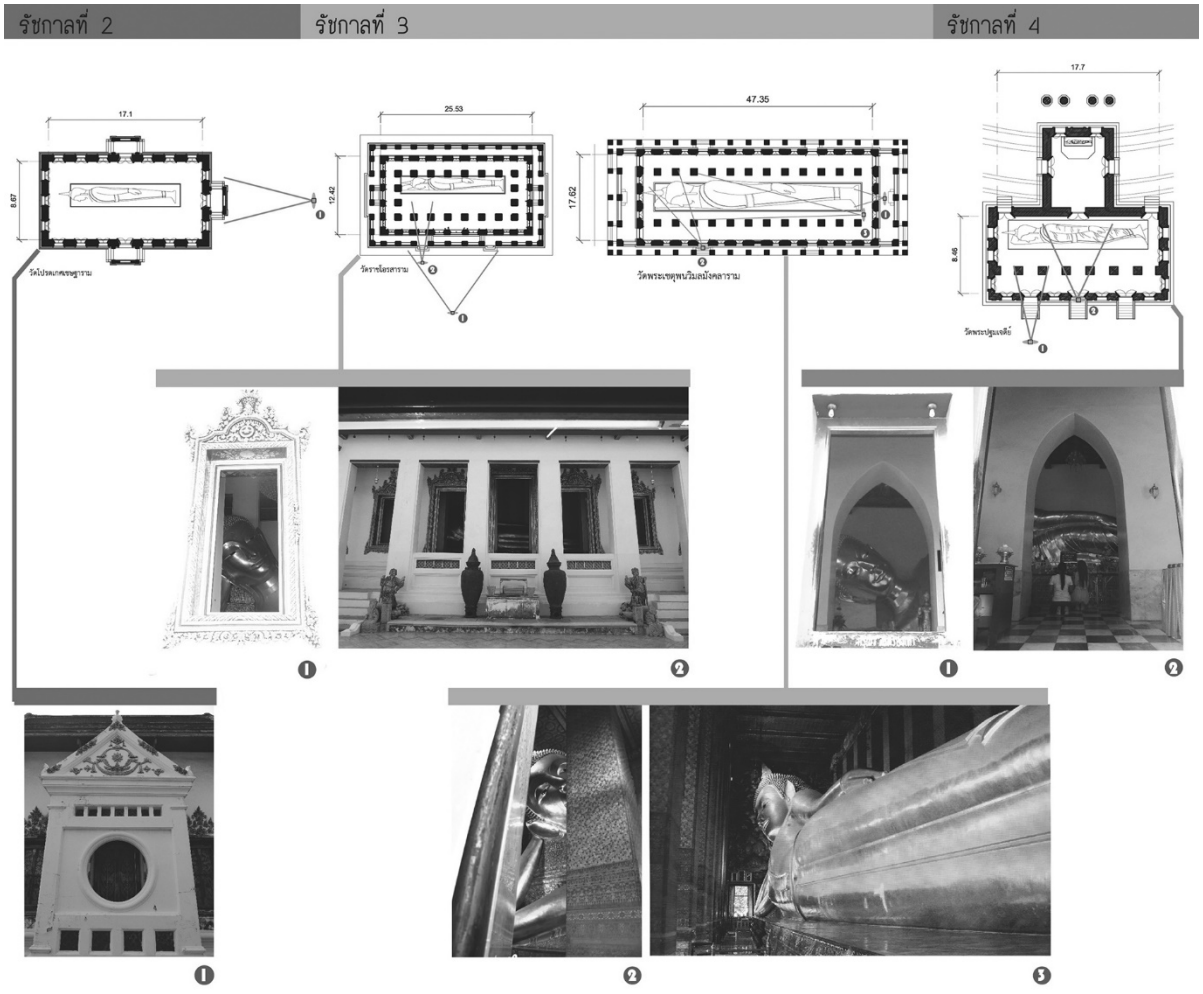
องค์ประกอบสุดท้ายคือ *ช่องเปิด* ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด เพราะหากไม่เปิดช่องเปิดจะไม่สามารถรับรู้ได้ว่าเป็นอาคารสำหรับประดิษฐานพระนอน ดังนั้นช่องเปิดจึงสำคัญอย่างยิ่งในแง่ที่ทำให้รู้ว่าเป็นวิหารพระนอน อีกทั้งเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างที่ว่างภายในภายนอก รวมไปถึงสร้างการรับรู้ความงามของพระนอนจากภายนอก และทำให้รับรู้ได้ถึงตำแหน่งแห่งที่และบทบาทของวิหารพระนอนในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของผังเขตพุทธาวาสวัด ดังนี้

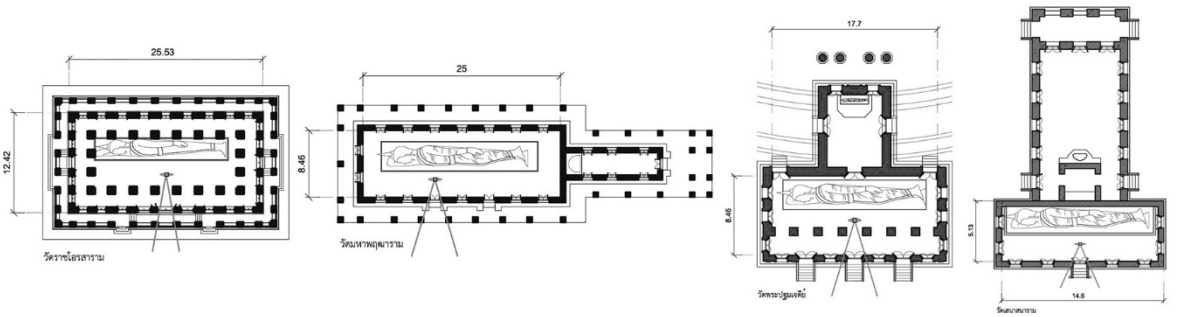
วิหารพระนอนปางสีหไสยาแบบที่เน้นคติมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ เช่น ที่วัดโปรดเกศเชษฐาราม ที่มีซุ้มประตูหน้าเป็นแบบมุขยื่นที่มีช่องเปิดกลมตรงกับประตูทางเข้า ซึ่งเปิดไปประจันกับลายมงคล 108 ที่ฝ่าพระบาทของพระนอนที่วัดราชโอรสาราม มีการเข้าถึงมองเห็นที่บีบสายตาและเข้ามารับมุมมองกว้างเฉียบพลันดังที่กล่าวไปแล้ว และเมื่อกำลังเข้าถึงพระวิหารจากบันไดทางขึ้นด้านหน้าจะประสบพระพักตร์มองลอดมาจากช่องหน้าต่าง นอกจากนั้นช่องเปิดด้านหน้านั้นมีลักษณะแบ่งเป็น 9 ห้อง โดยส่วนริมข้างละ 3 ห้องเป็นหน้าต่าง ส่วนตรงกลาง 3 ห้อง ห้องกลางเป็นประตูขนาดใหญ่ ห้องริมเป็นประตูขนาดเล็กกว่า ทำให้ซุ้มประตูทั้งหมดมีลักษณะที่มีความสูงลดหลั่นกัน โดยตรงกลางสูงที่สุด และลดลงมาทั้งข้างซ้ายและขวาที่ระดับประตูริม 1 ขั้น หน้าต่างอีก 1 ขั้น และเมื่อเข้าไปถึงพื้นที่สักการะภายในวิหารพระนอนแล้ว มองออกไปทางประตูกลางด้านหน้าจะเห็นหน้าบันของพระอุโบสถและส่วนยอดของถะโผล่ออกมาจากระเบียงคด อยู่ระดับกลางประตูพอดี ทำให้พระวิหารมีลักษณะอยู่เหนือกว่าพระอุโบสถตามฐานานุศักดิ์ของพื้นที่ ส่วนที่วัดพระเชตุพนฯ นั้น วิหารพระนอนสร้างห่างออกมาเป็นเอกเทศ

มีช่องเปิดที่เน้นการมองเข้าไปสู่องค์พระ โดยเฉพาะลายมงคล 108 ที่ฝ่าพระบาทและพระพักตร์ และเสาในประธาน รับกับการแบ่งห้องเพื่อรับรู้มหาบุรุษลักษณะขององค์พระนอนจากระยะใกล้ชิดภายในอาคารอีกด้วย

ส่วนวิหารพระนอนปางสีหไสยาแบบที่เน้นคติปรินิพพาน 1 ใน 4 ของสังเวชนียสถานหรือบริโภคเจดีย์นั้นเน้นการรับรู้พระนอนด้วยสายตาเช่นกัน ที่เด่นชัดคือที่วัดพระปฐมเจดีย์บริเวณด้านหน้าบันไดทางขึ้นสู่ทางเข้าหลักของพระวิหาร เมื่อมองเข้าไปจะเห็นพระพักตร์ขององค์พระนอนอยู่ภายในช่องซุ้มโค้งแหลม ขณะที่เมื่อมองจากพื้นที่สักการะภายในวิหารพระนอนออกไปทางประตูกลางด้านหน้าจะเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ส่วนที่วัดมหาพฤฒาราม จากพื้นที่สักการะภายในวิหารพระนอนมองออกไปทางประตูด้านหน้าฝั่งทิศตะวันออกจะเห็นพระโคตมปรางค์ และที่วัดเสนาสนาราม จากพื้นที่สักการะภายในวิหารพระนอนมองออกไปทางประตูกลางด้านหน้าจะเห็นเจดีย์ประธานของวัดประดิษฐานอยู่

ตารางแสดงการรับรู้ด้วยสายตาจากการมองเข้าสู่วิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ผ่านช่องเปิดและเสาในประธาน

ตารางแสดงการรับรู้ด้วยสายตาจากการมองออกจากวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ผ่านช่องเปิด

สรุป

การศึกษานี้พบว่าบทบาทและการออกแบบผังวิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ในบริเวณภาคกลางของไทยที่ชนชั้นนำสร้างหรือปฏิสังขรณ์นั้นแบ่งได้เป็น 3 แบบ คือ

1. วิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบย่อย” ของวัด และสร้างในคติพระคันธกุฎี จะมีผังที่ประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาขนาดเล็กยาวไม่เกิน 5 เมตร ประดิษฐานชิดผนังวิหารด้านหลังและมีพื้นที่สักการะด้านหน้า เพื่อให้สอดคล้องกับจินตภาพแบบมนุษย์ของพระพุทธเจ้า

2. วิหารพระนอนปางสีหไสยาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบสำคัญ” ของผังวัดและสร้างในคติมหาบุรุษลักษณะ รวมทั้งจำลองพุทธประวัติเหตุการณ์สำคัญ จะมีผังที่ประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาขนาดใหญ่ตรงกลางผังและมีทางเดินรอบ เพื่อให้สอดคล้องกับจินตภาพแบบเหนือจริงของพระพุทธเจ้า

3. วิหารที่มี “พระนอนประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปปางอื่น ๆ” และเป็นอาคารซึ่งมีฐานะเป็น “องค์ประกอบรอง” ของผังวัดสมัยรัชกาลที่ 4 และสร้างในคติปรินิพพาน 1 ใน 4 สังเวชนียสถานหรือบริโภคเจดีย์ จะมีผังแบบแบ่งออกเป็นหลายห้อง และมีห้องที่ประดิษฐานพระนอนปางสีหไสยาตั้ง

ชิดผนังและมีพื้นที่สักการะด้านหน้า เพื่อให้สอดคล้องกับจินตภาพแบบมนุษย์ของพระพุทธเจ้าตามทัศนะของรัชกาลที่ 4

ส่วนการก่อรูปทางสถาปัตยกรรมของวิหารพระนอนปางสีหไสยานั้น คำนึงถึงรูปลักษณ์และรูปทรงอาคาร และโครงสร้างอาคาร เช่นเดียวกับการสร้างอาคารทางพุทธศาสนาของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอื่น ๆ แต่จะคำนึงสร้างพระวิหารสวมองค์พระนอนโดยที่สามารถรับรู้ความงามของพระนอน ทำให้ส่งผลต่อการออกแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม 3 สิ่ง คือ

- ฐานชุกชี ที่สร้างความสูงของฐานรับกับความสูงของขอบล่างหน้าต่าง
- เสา ที่ต้องกำหนดห้องเสาด้านยาวที่ไม่ลดคุณค่าทางความงามขององค์พระนอน โดยเฉพาะพระเนตรและพระพักตร์
- ช่องเปิด เป็นสิ่งที่ทำให้ทราบว่าเป็นอาคารประดิษฐานพระนอน (ถ้าไม่เปิดช่องเปิดจะไม่สามารถทราบได้เลย) และเชื่อมโยงที่ว่างภายในภายนอก เพื่อสร้างการรับรู้ความงามของพระนอนจากภายนอก อีกทั้งทำให้สามารถรับรู้ได้ถึงตำแหน่งแห่งที่และบทบาทของวิหารพระนอนในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของผังเขตพุทธาวาสวัด

เชิงอรรถ

[1] บทความนี้พัฒนามาจากบางส่วนของวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2557 เรื่องการศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมวิหารพระนอนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 5.

[2] สมคิด จิระทัศนกุล, "สถาปัตยกรรมพระวิหารพระพุทธไสยาส," ใน *วิหารพระนอนวัดโพธิ์* (กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2549), 68-70.

[3] ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *รายงานการวิจัยพระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย เล่ม 3 ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์* (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 36-37.

[4] สมคิด จิระทัศนกุล, "สถาปัตยกรรมพระวิหารพระพุทธไสยาส," ใน *วิหารพระนอนวัดโพธิ์*, 63-66 และ นฤพร เสาวนิตย์, "รูปแบบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงในพระพุทธศาสนาที่สร้างแลบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 254.

[5] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1* (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2504), 182.

[6] วัชรี วัชรสินธุ์, "การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 129-138.

[7] พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ) อนุจารีเถระ, *ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ* (กรุงเทพฯ : สถาบันส่งเสริมพุทธศาสน์, 2519), 505-509.

[8] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, *จารึกในพระวิหารพระนอนวัดป่าโมกข์* [Online], accessed 9 May 2014, Available from http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1247

[9] เสมอชัย พูลสุวรรณ, *สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 24* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 155-169.

[10] สมเด็จฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 4* (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), 148.

[11] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *โคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* (กรุงเทพฯ : กองทุนสมเด็จพระสังฆราช, 2533), 59.

[12] นอกจากนั้นยังมีพระนอนปางถวายพระเพลิงอีกปางหนึ่ง (ซึ่งเป็นปางที่แสดงถึงเหตุการณ์หลังปรินิพพาน) ปรากฏในศิลปกรรมตั้งแต่แรกเริ่มสร้างพระพุทธรูปในอินเดีย จนกระทั่งสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ก็ยังพบหลายองค์ หากแต่ปางดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในตำราพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงรวบรวมแล้วแต่งขึ้น ส่วนพระนอนปางอื่น ๆ นอกจาก 2 ปางนี้พบช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงรัชกาลที่ 5 น้อยมาก หรือในสมัยหลังแม้จะปรากฏพระนอนปางอื่น ๆ เช่น ปางโปรดสุภัททะ ปางทรงพยากรณ์ ฯลฯ ดังในตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ของพระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ) ที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลปัจจุบัน พระนอนปางอื่น ๆ นี้ก็ล้วนอยู่ภายใต้พุทธลักษณะพื้นฐานของปางสีหไสยาทั้งสิ้น.

[13] *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 เล่มที่ 21* (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2530), 344-345.

[14] *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 เล่มที่ 13* (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2530), 27.

[15] สมเด็จฯ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จ เล่มที่ 25* (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2505), 172-173.

[16] *พระสูตรและอรรถกถา เล่มที่ 1 ภาคที่ 1* (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), 147-156.

[17] *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 เล่มที่ 13* (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2530), 27.

[18] *พระสูตรและอรรถกถา เล่มที่ 1 ภาคที่ 1*, 77-78.

[19] พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), เรียบเรียง, *ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 447-449.

[20] *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 เล่มที่ 31* (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2530), 153-155.

[21] *พระสูตรและอรรถกถา เล่มที่ 1 ภาคที่ 2* (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), 27.

[22] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, *จารึกในพระวิหารพระนอน วัดป่าโมกข์ ด้านที่ 1* [Online], accessed 20 April 2015. Available from http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=1248

[23] ตามคติพุทธ ราหูและอสุรินทราหูคือตนเดียวกัน ดังปรากฏความในพระไตรปิฎกและพระอรรถกถา.

[24] Silva Roland, *Religious Architecture in Eearly and Medieval Sri Lanka : a Study of the Thupa, Bodhimanda, Uposathaghara and Patimaghara* (Druk : Krips Repro Meppel, c1988), 250-253, 412-414.

[25] ไขแสง ศุขะวัฒนะ, *การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจีนที่มีต่อสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาค 2)* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ทอมป์สัน, 2521), 8.

[26] *จดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังกาเข้ามาขอคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473), 40-43.

[27] ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, *จารึกวัดพระคันธกุฎี* [Online], accessed 20 April 2015. Available from http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=638

[28] *พระราชปุจฉา ภาคปกิรณกะ* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2508), 7-16.

[29] ณัฏฐภัทร จันทวิช, "วัดโปรดเกศเชษฐาราม : ชมศิลปะผสมผสานไทยจีนยุโรปที่ล้ำค่า," *ศิลปากร* 46, 3 (พ.ค.- มิ.ย. 2546) : 5-14.

[30] *ตำนานวัดราชโอรสาราม* (พระนคร : กรมศิลปากร, 2504), 7-9.

[31] นายมี มหาดเล็ก, *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), 61-62.

[32] John Crawfurd, *Journal of An Embassy to The Courts of Siam and Cochin China* (London : Oxford University Press, c1967), 130-131.

[33] ศานติ ภักดีคำ, บรรณาธิการ, *จดหมายเหตุวัดพระเชตุพน สมัยรัชกาลที่ 1-4* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง), 97-98.

[34] เรื่องเดียวกัน, 94.

[35] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, "*เจดียสถานกลุ่มโสฬสมหาสถานของศรีลังกาในสมุดภาพไตรภิไทยสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น,*" ใน *ความคิด ความหมาย ความเชื่อของการจาริกแสวงบุญยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์* (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร), 78-112.

[36] พระมหาโกเมศ เขมธมฺโม, *วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร* (กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, 2525), 70.

[37] ศานติ ภักดีคำ, บรรณาธิการ, *จดหมายเหตุวัดพระเชตุพน สมัยรัชกาลที่ 1-4* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง), 97.

[38] "พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์)," ใน *มรดกความทรงจำแห่งพระนครศรีอยุธยา*, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2551), 105-107.

[39] สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช และ รองศาสตราจารย์ สมคิด จิระทัศนกุล, อาจารย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 21 เมษายน 2558.

[40] ศานติ ภักดีคำ, บรรณาธิการ, *จดหมายเหตุวัดพระเชตุพน สมัยรัชกาลที่ 1-4* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง), 97.

[41] เรื่องเดียวกัน, 97-98.

[42] "กำหนดฤกษ์จะได้ยกช่อฟ้า ยกลำยอง พระพุทธไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม," จ.ศ. 1228, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4, ลำดับที่ 10, ใจความ 20, กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

[43] หอพระสมุดวชิรญาณ, *เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ 25*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป เมื่อปีฉลู 2468), 96.

[44] "พระอภัยรณฤทธิ์ เป็นนายกองก่อพระเจดีย์วัดใหม่ (วัดบวรนิเวศ)," หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 ปีเถาะ ตรีศก จุลศักราช 1193 พ.ศ. 2375 อ้างถึงใน ศานติ ภักดีคำ และ ชาตรี ประกิตนนทการ, *พุทธาวาสวัดบวรนิเวศ* (กรุงเทพฯ : บริษัทพลัสเพรส จำกัด, 2556), 22.

[45] *ประชุมจดหมายเหตุโหร รวม 3 ฉบับ* (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2551), 47.

[46] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, *ลิลิตพงศาวดารเหนือ* (พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2510), 128.

[47] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *เรื่องพระปฐมเจดีย์* (พระนคร : โรงพิมพ์พิพรรฒธนากร, 2469), 1-21,

[48] "เสด็จก่อพระฤกษ์พระวิหารทั้ง 4 ทิศที่พระปฐมเจดีย์," จ.ศ. 1223, หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4, ลำดับที่ 31, ใจความ 4, กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

[49] "กำหนดจะปิดทอง เงิน นาก แผ่นอิฐ ศิลา ที่จะก่อพระฤกษ์พระพุทธไสยาสน์ที่วัดเสนาสนาราม," จ.ศ. 1225, หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4, ลำดับที่ 21, ใจความ 15, กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

[50] สมคิด จิระทัศนกุล, *รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 295-297.

[51] หอพระสมุดวชิรญาณ, *เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ 25*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป เมื่อปีฉลู 2468), 96.

[52] *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 เล่มที่ 33* (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2530), 523-536 และ *พระสูตรและอรรถกถา เล่มที่ 9 ภาคที่ 2* (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), 147-156.

[53] ขุนศารทประภาศึกษากร, *ประวัติวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* (พระนครศรีอยุธยา : อักษรศิลปการพิมพ์, 24--), 5-6, 18.

[54] เป็นวิหารพระนอนที่สัดส่วนพระนอนต่อปริมาตรที่ว่างภายในพระวิหารนั้นแสดงถึงพระนอนค่อนข้างใหญ่คับพระวิหารเมื่อเทียบกับวิหารพระนอนปางสีหไสยาที่อื่น ๆ สมัยรัตนโกสินทร์

[55] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2* (พระนครฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), 3.

[56] *ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2546), 25.

[57] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2*, 9.

[58] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "บทที่ 5 พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์," ใน *ปากไก่และใบเรือ* (นนทบุรี : ฟ้าเดียวกัน, 2555), 344-354.

[59] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *โคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* (กรุงเทพฯ : กองทุนสมเด็จพระสังฆราช, 2533), 59.

[60] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* (พระนคร : ม.ป.ท., 2425), 12.

[61] "ต้องการไม้ระกำต่อตัวอย่างเก๋งหลายหลัง," จ.ศ. 1222, หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4, ลำดับที่ 18, ใจความ 8, กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

[62] "พนักงานต้องการไม้ระกำต่อตัวอย่างพระที่นั่งแลทำรูปให้วัดส่งมาด่วน," จ.ศ. 1226, หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4, ลำดับที่ 5, ใจความ 6, กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

Bibliography

Sources (Thai)

Adunyaphichet, Aphiwan. *Chittrakam Faphanang Thi Phra Thinang Phutthaisawan [Mural paintings of Buddhaisawan Chapel]*. Bangkok : Muangboran, 2012.

Anucharithera (Chop), Phrathamkosachan. *Tamnan Phra Phuttharup Pang Tang Tang [Buddha Images]*. Bangkok : Buddhist Progress Society Institution, 1976.

Chanthawit, Natthapat. "Wat Prodket-chettharam : Chom Sillapa Phasomphasan Thai Chin Europe Thi Lam Kha [Thai Art, Chinese Art and Western Art in Wat Prodketchettharam temple]." *Silpakorn* 46, 3 (May-June 2003) : 5-14.

Chomklao Chaoyuhua, Phrabatsomdet Phra. *Prachum Phraratchaniphon Phasa Bali Nai Ratchakan Thi 4 Phak 2 [Literatures by King Rama IV, Part 2]*. Bangkok : Mahamakut Buddhist University Press, 1978.

Chotmaihet Rayathang Ratchathut Langka Khao Ma Kho Khana Song Thi Krung Sri Ayutthaya [Records of Journey from Langka to Ayutthay by Lanka Envoy]. Bangkok : Phrachan Press, 1930.

Chotmaihet Wat Phra Chetuphon Samai Ratchakan Thi 1-4 [Wat Phra Chetuphon Temple in King Rama I-IV Period Archives]. Edited by Santi Phakdikham. Bangkok : Amarin Printing & Publishing, 2009.

Eoseewong, Nidhi. "Chater V The life of the Buddha and the religious movement of the early Bangkok period." in *Pak kai lae bai rua [Pen and Sail]. Nonthaburi : Sameskybooks press, 2012.*

Jirathutsanakul, Somkid. *Rupbaep Phra Ubosatha Lae Phra Vihara Nai Samai Phrabatsomdet Phrachomklaochaoyuhua [Architecture Styles of Ubosatha and Vihara in the Reign of King Rama IV].* Bangkok : Muang Boran, 2004.

_____. "Sathapattayakam Phra Vihara Phra Phutta Sai Yat [Architecture of Vihara for Reclinning Buddha]." In *Wat Pho's Phra Vihara of the Reclining Buddha*, 58-106. Edited by Phraratwethi. Bangkok : Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm, 2006.

_____. "The Ubosatha and Vihara in the Reign of King Rama IV." Master Thesis, Silpakorn University, 1990.

Komet Khemathammo, *Phra Maha. Wat Ratcha Orasaram Ratcha Wora Vihara [History of Wat Ratcha Orasaram Wora Vihara Temple]*. Bangkok : Graphic Art, 1982.

Nai Mi, Mahatlek. *Klon Phlengyao Sansoen Phrakiat Phrabat Somdet Phra Nangklao Chaoyuhua [Panegyric Poem in Praise of King Rama III]*. Bangkok : Fine Arts Department, 1974.

Niladej, Sner. *Prawattisat Sathapattayakam Thai [History of Thai Architecture]*. Bangkok : Thammasat University press, 2002.

Pakdeekham, Santi and Chatri Phakitnonthakan. *Phutthawat Wat Bowonniwet [Buddha area of Wat Bowonniwet]. Bangkok : Pluspress press, 2013.*

Pawares Wariya longkon, Somdet Phra Maha Samana Chao Krom Phraya*. Lilit Phongsawadan Nuea [Narrative poem in Lanna Chronicle]*. Bangkok : Tha Phrachan press, 1967.

"Phannana Phum Sathan Phra Nakhon Si Ayutthaya Ekkasan Chak Hor Luang (Chabap Khwam Sombun) [Description of Ayutthay]." In *Moradok Khwam Song Cham Haeng Phra Nakhon Si Ayutthaya [Memory of* Phra Nakhon Si Ayutthaya], 105-107. Edited by Winai Phongsiphian. Bangkok : Usakane, 2008.

Phra Ratcha Putcha Phak Pakin Na Ka [The Royal Dhamma Questions : Miscellany Part]. Bangkok : Damrongtham Press, 1965.

Phraratwethi, ed. *Wat Pho's Phra Vihara of the Reclining Buddha*. Bangkok : *Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm*, 2006.

Phra Sut Lae Atthakatha Lem Thi 1 Phak Thi 1 [Buddhist Scriptures, Explanation and Commentary, Vol. 1, Part 1]. Bangkok : Mahamakut Buddhist University, 1982.

Phra Sut Lae Atthakatha Lem Thi 1 Phak Thi 2 [Buddhist Scriptures, Explanation and Commentary, Vol. 1, Part 2]. Bangkok : Mahamakut Buddhist University, 1982.

Phra Sut Lae Atthakatha Lem Thi 9 Phak Thi 2 [Buddhist Scriptures, Explanation and Commentary, Vol. 9, Part 2]. Bangkok : Mahamakut Buddhist University, 1982.

Phratraipidok Phasa Thai Chabap Sangkhayana Nai Phraborom Rachupatham Phutthasakkarat 2530 Lem Thi 10 [Buddhist Scriptures, Vol. 10]. Bangkok : Department of Religious Affairs, 1987.

Phratraipidok Phasa Thai Chabap Sangkhayana Nai Phraborom Rachupatham Phutthasakkarat 2530 Lem Thi 13 [Buddhist Scriptures, Vol. 13]. Bangkok : Department of Religious Affairs, 1987.

Phratraipidok Phasa Thai Chabap Sangkhayana Nai Phraborom Rachupatham Phutthasakkarat 2530 Lem Thi 21 [Buddhist Scriptures, Vol. 21]. Bangkok : Department of Religious Affairs, 1987.

Phratraipidok Phasa Thai Chabap Sangkhayana Nai Phraborom Rachupatham Phutthasakkarat 2530 Lem Thi 33 [Buddhist Scriptures, Vol. 33]. Bangkok : Department of Religious Affairs, 1987.

Phunsuwan, Samoechai. *Sanyalak Nai Ngan Chittrakam Thai Rawang Phutthasatawat Thi 19 Thung 24 [On 15th to 19th century Buddhist art, architecture, and mural paintings in Thailand]*. Bangkok : Thammasat University, 1996.

Porama Nuchit Chinoros, Somdet Phra Maha Samana Chao Krom Phra. *Khlong Dan Pati Sang Khon Wat Phra Chetuphon [Narrative Poem in Restoring Wat Phra Chetuphon]*. Bangkok : Somdet Phra Sangharaj Foundation, 1990.

Prachum Chotmaihet Hon Ruam 3 Chabap [Three Prediction books]. Nonthaburi : Tonchabap press, 2008.

Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre. *Charuek Nai Pra Vihara Phra Non Wat Pa Mok [Inscriptions, Pa Mok Temple]* [Online]. Accessed 20 April 2015. Available from http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1247

_____. *Charuek Nai Pra Vihara Phra Non Wat Pa Mok Dan Thi [Inscriptions, Pa Mok Temple, Side 1]* [Online]. Accessed 20 April 2015. Available from http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=1248

_____. *Charuek Wat Phra Khanthakudi [Inscriptions, Phra Khanthakudi Temple]* [Online]. Accessed 20 April 2015. Available from http://www.sac.or.th /databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=639

Saising, Sakchai. *Rai-ngan Kan Wichai Phra Phuttharup Nai Prathet Thai : Rupbaep Phatthanakan Lae Khwamchuea Khong Khon Thai Lem Thi 3 Sillapa Samai Lan Chang Thi Phop Nai Prathet Thai Sinlapa Samai Rattanakosin [Buddha images in Thailand : Development of Styles and Faith* of Thais, *Vol. 3 Lan Xang Period in Thailand and Rattanakosin Period]*. Nakhon Pathom : Silpakorn University, 2010.

Satpraphasueksakon, Khun. *Prawat Wat Suwan Dara Ram Changwat Phra Nakhon Si Ayutthaya [History of Suwandararam in Phra Nakhon Si Ayutthaya Temple]*. Phra Nakhon Si Ayutthaya : Aksonsillapa press, n.d.

Sukhawatthana, Khaisaeng. *Kansueksa Itthiphon Khong Sathapattayakam Chin Thi Mi Tor Sathapattayakam Nai Prathet Thai Nai Ratchasamai Phrabatsomdet Phra Nangklao Chaoyuhua Phak 2 [The Chinese-Influenced Thai Buddhist Monasteries of the King Rama III, Part 2]*. Bangkok : The James H. W. Thompson *Foundation*, 1978.

Tamnan Wat Bowonniwet Vihara [History of Wat Bowonniwet Vihara Temple]. Bangkok : Kansatsana Press, 2003.

Tamnan Wat Ratcha Orasaram [History of Wat Ratcha Orasaram Temple]. Bangkok : Fine Arts Department, 1961.

Thammapricha (Kaeo), Phraya. *Traiphum Lok Winitchai Katha [Thai Buddhist Cosmology Literature]*. Bangkok : Fine Arts Department, 1992.

Thamniap Boransathan Uthayan Prawattisat Sukhothai [List of Sukhothai Historical Park's historical sites]. Bangkok : Office of Archeology, The Fine Arts Department, 1988.

Thamrungrueang, Rungrot. Chediyasathan Klum Solot Maha Sathan Khong Silangka Nai Samut Phap Trai Phi Thai Samai Ayutthaya thueng Rattanakosin Tonton [The Sixteen Buddhist Shrines at Srilanka in Book of Thai Buddhist Cosmology]." In *Khwamkhit Khwammai Khwamchuea Khong Kan Charik Sawaeng Bun Yang Sathanthi Saksit [Concept, Meaning, Faith in Pilgrimage to Sacred Sites]*, 78-112. Bangkok : Faculty of Archaeology Silpakorn University, 2013.

The National Library, Manuscript and Inscription Group. Royal Orders, Rattanakosin Period, Rama IV. Order No. 5. Topic No. 6. "Officers Urgently Need Wintergreens from Temples to Make Throne Hall Models." 1864.

The National Library, Manuscript and Inscription Group. Royal Orders, Rattanakosin Period, Rama IV. Order No. 10. Topic No. 20. "To Set Sky Tassel and Decorative Roof Ornament for the Ceremony of Mounting the Gable-Final at Wat Maha Phruttharam." 1866.

_____. Royal Orders, Rattanakosin Period, Rama IV. Order No. 18. Topic No. 8. "Need Wintergreens to Make Chinese Pavilion Models." 1860.

_____. Royal Orders, Rattanakosin Period, Rama IV. Order No. 21. Topic No. 15. "To Set Gold Leafs, Silver Leafs, Pink Gold Leafs, Bricks and Stones the Laying of the Foundation Stones of Reclining Buddha at Wat Sena Sanaram." 1863.

_____. Royal Orders, Rattanakosin Period, Rama IV. Order No. 31. Topic No. 4. "To Preside over the Laying of the Foundation Stones of Four Directional Viharas at Wat Phra Pathom Chedi." 1861.

Thiphakonwong, Chaophraya. *Nangsu Sadaeng Kitchanukit [A Book Explaining Various Things]*. Bangkok : n.p., 1882.

_____. *Rueang Phra Pathom Chedi [History of Phra Pathom Chedi]*. Bangkok : Sophonphiphatthanakon Press, 1926.

Tophengphat, Ratri, ed. *Thabian Boransathan Nai KhetNuai SilpakornThi 1 [List of 1st Regional Office of Fine Arts's historical sites]*. Bangkok : Office of Archeology, 1994.

Uluchada, Prayun [Nor. Na Paknam]. *Wat Maha Phruttharam [Mural paintings of Wat Maha Phruttharam's Chapel]*. Bangkok : muangboran, 1983.

Vacharasin, Vacharee. “A study of the Architectural Design at Wat Phra Chetupon Vimol Mangalaram.” Master Thesis, Silpakorn University, 1991.

Vajirayanan Library, *Rueang Tamnan Sathanthi Lae Watthu Tang Tang Sueng Phrabatsomdet Phra Chomklao Chaoyuhua Song Sang Nub Pen Prachum Phongsawadan Phak Thi 25 [Thai royal Chronicles, Part 25, Objects and Architectures were Built by the King Rama IV]*. 2nd ed. Bangkok : Sophonphiphatthanakon Press, 1925. (published in Prince Chaiyanuchit celebration, 1925).

Sources (English)

Crawfurd, John. *Journal of An Embassy to The Courts of Siam and Cochin China*. London : Oxford University Press, c1967.

Roland, Silva. *Religious Architecture in Eearly and Medieval Sri Lanka : a Study of the Thupa, Bodhimanda, Uposathaghara and Patimaghara*. Druk : Krips Repro Meppel, c1988.